

საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი
(თბილისი)
(ხელთნაწერების მუზეუმი)
I.
ფასი _____ მ. _____ კ.

გამოცემა ქ. უნივერსიტეტის სტუდენტთა კავშირის გამგეობისა.

ტფილისი
სტამბა „სახალხო საქმე“ ბარონის ქ. № 13.

საზოგადო ენათ-მეცნიერების შესავალი

ლექცია პირველი.

ბგერითი და ეესტ-მიმიკის ენა. ეესტ-მიმიკის მნიშვნელობა. ბგერითი ენის უპირატესობა. გარეთი და შინაგანი ბგერითი ენა. აზრის გაზიარების პირობები გარეთი ენის საშუალებით. ყოველ-დღიური შემოქმედება ენაში. შიგნითი ენის და აზროვნების განუყოფლობა. ნაწევროვანება აზრისა ენაში. ენის ცვალებადობა და მისი მიზეზები. „ცოცხალი“ და „მკვდარი“ ენა. დიალექტების წარმოშობა ენაში. ინდივიდუალური და ხაეროვანი ენის ურთიერთ განწყობილება. ენათ მეცნიერება კულტურულ-ისტორიული მეცნიერებაა. ენათმეცნიერების დარგები. ლიტერატურა.

რა არის ენა? ამ ცნების სრული განსაზღვრა გულისხმობს მთელი ენათ-მეცნიერების შინაარსს, ე. ი., თუ ჩვენ გვსურს გვექონდეს სრული წარმოდგენა ენაზე. უნდა გავითვალისწინოთ საზოგადოდ ენის ბუნება, რომელიც არსებითად ენაა ყოველი ხალხისა და დროსათვის—მას შემდეგ, რაც ადამიანმა მოინდომა თავისი აზრი გაეზიარებია სხვისათვის, მაშასადამე, ჯერჯერობით ვიცოდეთ რომ ენა იბრალა აზრთა გასაზიარებლად.

ქვევით დავინახავთ, რომ ასეთი განსაზღვრა არ არის საკმარისი ე. წ. ბგერითი ენისათვის, რადგანაც აზრის გაზიარებას გარდა ბგერითი ენა განუყოფლად ნაწილობა ჩვენის აზროვნებისა, მაგრამ სამაგიეროთ ამ განსაზღვრის ფარგალში თავის თავს დაეხმება ბგერითისა და ე. წ. ეესტ-მიმიკის ენის საერთო ნიშანდობილი თვისება—აზრის გაზიარება.

როდესაც გსურთ აცნობოთ ვისმე, რომ თქვენ ამ წამში ფიქრობთ პურზე, თქვენ გაქვთ ორი საშუალება: ან ენის ორგანოებით შერხეული ჰაერით უნდა მოახდინოთ ისეთი ბგერა, რომელიც მსმენელს აღუძრავს „პური“-ს სმენით შთაბეჭდილებას, ან და ხელის თითებზე კბენით ან სხვა რაიმე ნიშნით აუხსნათ „პური“, თუ მოსაუბრე თქვენთან ახლოს დგას და გხედავთ, ე. ი. თქვენ მას უნდა აღუძრათ ხედვითი შთაბეჭდილება „პური“. პირველი საშუალება იქნება ბგერითი ენა, მეორე—ეესტის.

უკვე ამ მაგალითიდან სჩანს, თუ რამდენათ დაბლა სდგას ეესტის ენა ბგერითზედა საკმარისია სიბნელე ან ხურვის შექცევა ერთი მოსაუბრისა, რომ ეესტის ენას ყოველივე აზრი დაეკარგოს. ბგერით ენას (სიტყვას) ჩვენ შეგვიძლია ვუწოდოთ აზრის მიხედვით ფორმა, დაბოლოება, ადგილი წინადადებაში (მორფოლოგიური და სინტაქსიური ცვლილებანი), ეესტის ენა-კი ამ მხრე

სახეშაეი და მოუქნელია. განსაკუთრებით უძლურია ეესტის ენა ზმნის შრო-
მადროვნების გამოხატვაში. ეესტის ენით ელემენტარულად სარგებლობა შე-
ძლია ცხოველსაც; ეს გარემოება საკმაოდ ახასიათებს ამ ენის ღირსებას.

მართალია, ეესტის ენით ჩვენ ხშირად ვსარგებლობთ ყოველ-დღიურ ცხო-
ვებაში (მაგ. საიდუმლოდ ლაპარაკი საზოგადოებაში ერთ პირობას, სიგნალი
და სხვ.; აგრედვე, როცა ცხოვლიდ აზრის გამოსათქმელად შესაფერო სიტყვას
ეს ეპოულობთ და ხელს მივახმართ და სხვ.); პირველყოფილი ადამიანისათვის
უფრო მეტი მნიშვნელობა ქონდა მას, როცა ბგერითი ენა ნაკლებ მოქნილი
ყო; ეესტი და ბგერა მაშინ აღბიდ ერთნაირად თანამშრომლობდნენ. მაგრამ
მოგონებამ თავისი წინსვლისათვის გადაჭრილად უპირატესობა მისცა ბგერით
ენას. რაც უფრო წინ მიდის ცივილიზაცია, შით ნაკლებ იხმარება ლაპარაკის
დროს „ცხოველური“ (ეესტის) ენა. ზრდილ ყოფაქცევის „წესების“ მიხედვით
(attenuance) უწესობად ითვლება ხელეებითა და თუბებით ლაპარაკი?

თუ ადამიანმა ამ ორ ენათა შორის არჩევანი მოახდინა და უპირატესობა
ბგერით ენას აკეთენა, ეს იყო უაღრესი მნიშვნელობის აქტი, რომელსაც ვერ
შეუდრება ვერც ერთი აღმოჩენა ადამიანის აზროვნების ვერც ერთ სფეროში,
რადგან მგერითი ენა შეიქმნა თავდები ადამიანის განუითარებისა.

იმას გარდა, რომ ბგერითი ენა მრავალ-ფეროვანია, ადვილათ გამოხაბა-
ტვია მოქმელისაგან და ადვილათ გახაგები მსმენელისაგან, — ის განუყოფე-
ლი ელემენტია თვით აზროვნებისა, აზრის გაზიარებისაგან დამოუციდებლად.

განვიხილოთ ჯერ აზრის გაზიარების პროცესი ბგერითი ენის საშუალე-
ბით, როცა ენას (ეგულისხმობთ ამას შემდეგ ბგერით ენას) მიემართავთ აზრის
გადასაცემათ, ამ საშუალებით ჩვენ აზრის და ენის შინაგანი პროცესი გამო-
ვსავს გარეთ; ამიტომ ამ მომენტს ვუწოდოთ გარეთი ენა.

გარეთი ენა გულისხმობს, მოქმელსა და გამგონეს გარდა, ობიექტურ მო-
მენტს — ბერის მოძრაობას, რომლის საშუალებით მოქმელის ბგერა აღწევს მსმე-
ნელის ყურს და აღძრავს მასში იმ წარმოდგენას ან გრძნობას, რომელსაც მოქმე-
ლი განიცდიდა (მაგ. იგივე „პური“); მაშასადამე თქმის და გავონების შედეგი
ერთია („პური“), მაგრამ ფსიქო-ფიზიოლოგიური პროცესი-კი სხვადასხვა; მოქმე-
ლს აზრი აქვს და ეძებს სიტყვას იმ თანხიდან, რომელიც მას უკვე აქვს; მსმე-
ნელს კი ესმის ბგერა და შემდეგ აღძერის აზრი, თუ მის ცნობიერებაში გა-
ვინილი ბგერა დაკავშირებულია იმავ წარმოდგენასთან, რომელთანაც მოქმე-
ლის ცნობიერებაში; მოქმელისათვის სიტყვა ფუნქციაა აზრისა, მსმენელისათვის
სიტყვით: აზრია ფუნქცია სიტყვისა, ამ პროცესთა ფსიქო-ფიზიოლოგიური
პრობების შესწავლა ცხადყოფს ენის ბუნების მრავალ მხარეს.

თქმა-სმენის სირთულე უფრო შორს მიდის: აქ ხდება ენის შემოქმედება.
ყოველი ჩვენი საუბარი, აზრის გასაზიარებლად ენის ყოველი აღძერა, აზრის
შემოქმედება, ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩვენ ვაშობთ: ეს ადამიანი ენამკვე-
თია, მშვენიერად გადმოგვეცემს თავის აზრსო. ცხადია, რომ მოქმელი თავის
ბგერათა თანხიდან პოულობს საუკეთესო გამოხატულებას თავისი აზრისათვის,

ახდენს იდეათა ახალ კომბინაციებს იმის მიხედვით, თუ როგორა აქვს განვითარებული სხვა და სხვა ასოციაციები, რა ინდივიდუალური ნიჭისაა, ან როგორ სულიერ განწყობილებაშია ლაპარაკის დროს. ერთი სიტყვით, ის ქმნის ენას. შემოქმედებას ეწევა.

აგრედვე ვიტყვით ხშირად: ეს ადამიანი ცუდად ლაპარაკობსო. თქვენი იტყვი: აქ სადღაა შემოქმედება? ნუ დაგავიწყდებათ, რომ ეს დაფასება მსმენელისაა; მაშასადამე მსმენელი ხედავს მოქმედლის შეცდომებს და აფასებს მოქმედლის ენას ჩუმად თავისთვის, იმისდამიხედვად, თუ რა ნიჭისა და სქესა, მსმენელი; აქაც შემოქმედებაა მსმენელის მხრივ. ყოველ ჩვენგანს შეუძლია მოაწილოს მაგალითი მოიყვანოს იმის დასამტკიცებლად, რომ მსმენელს ხშირად მეტი ესმის, ვიდრე მოქმედს ქონდა წარმოდგენილი.

გავეცნობთ ახლა შიგნით, შინაგან ენას. მე ვთქვი: მოქმედი ეძებს სიტყვას იმ თანხიდან, რომელიც მას უკვე აქვს... ვთქვი აგრედვე: მსმენელს ალტერნატივა (აზრის გაზიარების პროცესი) არ არის ენის მთავარი თვისება: გარეთი ენა არის შემთხვევითი აქტი, დროის და გარემოების მიხედვით (ებადყოფა ჩვენი შინაგანის ენისა (იხ. ხემოთ ენის განსაზღვრა).

როცა მე მსმენელს ვეუბნები: "პური", მე ვვულისხმობ, რომ, თუ ეს გვაიგონა, უთუოდ გაიგებს, ე. ი. მის ცნობიერებაში არსებობს ბგერითი და მნიშვნელობითი წარმოდგენა "პური" რომ სმენით შეგრძნებას მსმენელის არსებობაში არ მოენახა უკვე მზა ენა (ამ შემთხვევაში წარმოდგენა "პური", ჩვენი გარეთი ენა ვერ მიაღწევდა თავის მიზანს.

მაგ. ჩვენთვის უცხო ენის ბგერებს ვაეიგონებთ, ვაეიმეორებთ კიდევ მაგრამ ვერ ვაეიგებთ, რადგან ჩვენ შესაფერი შინაგანი ენა არა გვაქვს მზად ან ეს შინაგანი ენა (მშობლიური ენა პირველ ყოვლისა) არის აზრის მძლავრი და აუცილებელი იარაღი, უმთავრესად იმიტომ, რომ ბგერათა წარმოება უფრო ადვილად გადადის ადამიანის შეუცნებელი მოქმედების სფეროში, ვიდრე ენის ენის ნიშნები: როცა ჩვენ სიტყვას ვამბობთ ჩვენთვის ცნობილ ენაზე (ვანსაკუთრ. მშობლიურზე), იშვიათად ვფიქრობთ, თუ როგორ და რა ორგანოებით ვამოუთქვამთ რომელიმე ბგერას.

ეს ითქმის ყოველ იარაღზედ ყოველდღიურ ცხოვრებაში: რაც უფრო შეუცნებელად, მაგრამ მიზანშეწონილად, ეხმარობთ რომელიმე იარაღს, მით უფრო მეტია ნაყოფიერება ჩვენის საკმეიანობისა. ეს ბგერათა წარმოება, როგორც შეუცნებელი მოქმედება ენის ორგანოთა, აღარ უშლის ხელს აზრის მსვლელობას პარაქით, ადამიანის მთელი ფსიქიური ენერჯია მიმართულია აზრისაკენ, და შეუცნებელი იმაში, რომ აზრის იარაღი — ენა სინდისიერათ ასრულებს თავის დანიშნულებას.

*) შევნიშნავ, რომ შესაძლოა ბგერითი წარმოდგენა გექონდეს, მაგრამ ვერ გაეიგოს, მაგ. ჩვენთვის უცხო ენის სიტყვა, რომელსაც ვაეიმეორებთ კიდევ, მაგრამ ვერ ვაეიგებთ; აგრედვე შეგვიძლია გექონდეს მნიშვნელობითი წარმოდგენა მაგრამ ვერ ვაეიგებთ, მაგ. საკანო, რომელიც აეიხილავს, მაგრამ სახელი არ ვიცით. იმიტომ აუცილებელია ბგერითი და მნიშვნელობითი წარმოდგენის ერთობლივი ასოციაცია.

მაგრამ ენის განუყოფლობა აზროს ან ანუ არ განისაზღვრება.
 ბგერითი ენის უმთავრესი დანიშნულება არის აზრის დანაწევრება (расчлене-
 ние, dissection) ცხოველსაც შეუძლია გამოხატოს ბგერით თავისი ელე-
 მენტარული შთაბეჭდილება, მაგ. ძაღლის ყეფა (მონადირე ამჩნევს, კერძოდელს
 ვიხსენებთ დათვს); მაგრამ ძაღლი გამოხატავს შთაბეჭდილებას უანალიზოთ, დაუნა-
 წევრებლათ; ამიტომ ეს არ არის ადამიანის ბგერითი ენა. ადამიანი გამოხატავს
 აზრს ან შთაბეჭდილებას, როცა უკვე ანალიზი გაუკეთა, დანაწევრა აზრი ენის
 საშუალებით და აზრის თითოეულ წევრს მიუჩინა თავისი ადგილი (სინტაქსი)
 და მიანიჭა თავისი ფორმა (მორფოლოგია) აზრის მიხედვით. სრულიად უბრალო,
 მარტივი წინადადება რამდენიმე ნაწილისაგან შესდგება: მაგ. „ბაეში თამაშობს“
 ცხოველი ხედავს პატარა არსების მოქმედებას: მისთვის, უენოსთვის ეს ორი
 ცნება „ბაეში“ და „თამაშობს“ განუყოფელია. ადამიანი-კი ამ პატარა არსების
 სახელს მოუძებნის და შესაფერ ბრუნვაში დასვამს (ბაეში, ბაეშ-მა, —ის)...
 მის მოქმედებას განაკალკევეებს მოქმედების მატარებლისაგან და მოქმედებას
 თავის სახელს მოუძებნის (ზმნა: თამაშობა) და შესაფერ დროსა და პირში და-
 სვამს (თამაშობს, უთამაშია...), იმ ეს ნაწევროვანი ენა ჰყოფს ცხოველს ადამია-
 ნისაგან ვარდაუვალის უფსკრულით.

ადამიანი აზროვნობს ნაწევროვანი, ბგერითი ენით მაშინ-ც-კი, როცა მას
 აზრად-ც არა აქვს ვისმე გაუნაწილოს თავისი შთაბეჭდილებანი.

სიტყვა არის წარმოდგენის სიმბოლო. მრავალი ჩვენი წარმოდგენა მკრთა-
 ლია და ადვილათ დაიკარგებოდა ან აირეოდა, რომ მათ სიტყვით (ბგერით)
 არ ვაკავებდეთ და არ ვიჭერდეთ. ცნებათა შექმნა კი ყოვლად შეუძლებელი
 იქნებოდა უსიტყვოთ. ისეთ განყენებულ ცნებებს რომ თავი დაუანებოთ, რო-
 გორცა „სიცოცხლე“, „მსოფლიო“, „სიარული“, „დაჭერა“ და სხვ., კონკრეტი
 საგნების წარმოდგენა-კი ვაგვიჭირდებოდა უსიტყვოვოდ.

აზროვნების წინსვლაში თანამშრომლობს ენა აგრედვე მით, რომ სკენის
 და ამკვიდრებს აზრის ნამოქმედარს და ამით მას წინსვლას უადვილებს. მაგ.,
 ადვილათ სუფიქსის მნიშვნელობა აზროვნებაში: გონებამ აღნიშნა მოვლენათა და
 საგანთა შორის მომკმედი, ენამ-კი შესაფერი სუფიქსი მისცა: —ელი (მკეთებე-
 ლი, მჭრელი, მსმელი...); გონებამ აღნიშნა მოქმედების კატეგორია, ენამ მია-
 წოდა სუფიქსი -(ებ)ა, -(ობ)ა: კეთება, შეგნება... ენამ მრკიცეთ დაამკვიდრა
 აზროვნების ეს საფეხური და ამით წინსვლის საშუალება მისცა მას.

ზემო ნათქვამიდან უკვე ცხადია, თუ რა მიზანი უნდა ქონდეს ლინგვისტს,
 ენის შევლევარს*.)

*1 კოლოგოტობში (მრავალ განათა მკოდნეობა) არ ნიშნავს ლინგვისტობას.
 შეგვიძლია მრავალი ენა ვიცოდეთ, მაგრამ ენის ბუნებაზედ ძალიან მუნდოვანი წა-
 რმოკვნა გუქონდეს, რა თქმა უნდა, ლინგვისტისათვის სასარგებლოა, რაც შეიძ-
 ლება მეტი ენა იცოდეს, მაგრამ საკმარისია იცოდეს რამდენიმე და მათ შორის
 ერთი განსაკუთრებით საფუძვლიანად. თუ რას უწოდებთ ენის საფუძვლიანად ცო-
 დნას, ამას შემდეგ გაეგებთ ვიტყვი აქმხოლოდ, რომ ენის შეცნიერული ცოდნა სრუ-
 ლად არ გულისხმობს აუცილებელივ მის პრაქტიკულ ცოდნას, თუმცა ეს სასურველია.

ლიტერატურა

1. Томсон, Общее языковедение. Одесса 1910² г.
 2. Richter. Wie wir sprechen? Lpz. 1912 (არის რუსულად: *Как мы говорим?* СПб. 1912 г.)
 3. Богородицкий, лекции по общему языковедению, Казань 1915²
 4. Бодуэн-де-Куртэнэ, Введение в языковедение 1916 (ლიტოგრაფ.)
 5. Кудравский, Введение в языковедение. Юрьев 1912.
 6. Погодин. Язык как творчество, Харьков 1913
 7. Paul. Prinzipien der Sprachgeschichte Halle 1909⁴
 8. Потебня. Мысль и язык, Харьков, 1892,
 9. I. van Ginneken, Principes de linguistique psychologique. Paris 1907.
 10. Sweet, History of Language, 191.

ლექცია მეორე

ბუნებრივი და ხელოვნური ენა. როგორ შეიქმნება ხელოვნური (ლიტერატ.) ენა ქართული ლიტერატ. ენა. ანტაგონიზმი ხელოვნურ და ბუნებრივ ენათა შორის. რელიგიური ლიტერატურულ ენაში.

მათი მოქმედება წარმოშობისა და მათი ენაში დამკვიდრების პირობები: გენეტიკითა ცვლა; მცხოვრებთა გამრავლება და მოსახლეობის გამოცვლა; გეოგრაფიული და კლიმატიური ფაქტორები; სხვა ენის გავლენა, დამონებული და გაბატონებული ენის ენა. დიალექტი და ენა. კილო, კილოყავი, თქმა და ქცევა. დაყოფის სარტულე. წიხაპარი ქართული ენა და მისი შთამომავლობა. მათი ურთიერთ განსწავლვა. მკვრივი ენა თუ კილო? „ქართული“. ანალოგია სლავურ ენათა. ლინგვისტის მიზანი. მონათესავე ენები—ერთი ენის სხვადასხვა ევოლიუციის შედეგია. გენეალოგიური კლასიფიკაცია.

პირველ ლექციაში ჩვენ გავეცანით ენის ცვალებადობას. გავიგეთ, რომ ენა არასოდეს არ ჩერდება ერთ წერტილზე და მუდამ განვითარების პროცესს განიცდის. როცა ამას ვამბობდი, მე მქონდა სახეში ცოცხალი, ყოველდღიური ცხოვრებაში სახმარი ენა, რომელსაც ამიერიდან ვუწოდებ ბუნებრივ, ხალხურ ენას. მაგრამ, თუ ადამიანი მაინც ახერხებს ამ განუწყვეტელი პროცესის—ენის შესწავლას, ესაა მისი ხელოვნური მოქმედების ნაყოფი. ე. ი. ადამიანი კმნის ხელოვნურ, საერთო ენას; ასეთი ენის შექმნა წარმოადგენს აუცილებლობას როგორც ურთიერთ გაგების საჭიროებისათვის, აგრეთვე იმავე ცოცხალი ენის მოქმედებათა გასარკვევად.

შხოლოდ ლიტერატურული ანუ მწერლობის ენაა ერთ წერტილზე შეჩერებული, დამორჩილებული გრამატიკის ნორმებს. ჩვეულებრივ ლიტერატურული ენა მუშაუდება ენის რომელიმე დიალექტის ნიადაგზე, იმ დიალექტის, რომელიც რაიმე მიზეზის ან მოსახრების ძალით ითვლება იმ ზომ „უკეთესად“, რომ წარმოდგენილია მიბაძვის საგნად. ასეთ მიზეზად შეიძლება იყოს პოლიტიკურ, ეკონომიური ან კულტურული უპირატესობა ერის იმ ნაწილისა, რომელიც იმ „უკეთეს“ დიალექტზე ლაპარაკობს. ამ პირობებს გარდა და ხშირად დამოუკიდებლად მათგან საკმარისია რომელიმე ერთ დიალექტზე სწერდეს ერთი შესანიშნავი მწერალი, რომ ეს დიალექტი გახდეს მთელი ერისათვის ენის ნიშნად. ეს ენა ხდება მწერლობის ენად, და განათლებულ წრეებშიაც ამ ენაზედ უდილობენ ლაპარაკს. იქმნება და წესდება 'კანონები' და ნორმები ამ ენისათვის, რომელთა დარღვევა ენის უკოდინარობად ითვლება. ენის 'დაკანონების' დროს მასში შედის მრავალი ელემენტი მეზობელ დიალექტებიდან. ისეთი ელემენტები, რომელნიც არ არიან ნაყოფი დაკანონებული დიალექტის ორგანიული განვითარებისა. დიალექტები-კი განაგრძობენ თავის განუწყვეტელ განვითარების პროცესს, ის დიალექტიც, რომლის განვითარების ერთი საფეხურია დაკანონებულ ენაში გაიყინა.

მაშასადამე ლიტერატურული ენა ერთის მხრით სწყვეტს კავშირს ენის ბუნებრივ განვითარებასთან და მეორე მხრით, შეაქვს თავის საგანძურში უცხო ელემენტები სხვა დიალექტებიდან, ამიტომ ყოველი ლიტერატურული ენა ხელოვნურია.

მაგალითისათვის ავიღოთ თანამედროვე ქართული ლიტერატურული ენა, რომელსაც (ძველ ლიტერ. ქართულს გარდა) უმთავრესად ქართლური დიალექტი უძეეს საფუძვლად: სხვა ქართულ დიალექტთაგან ქართლურის გამოჩევა ლიტერატურული ენისათვის შედეგია უმთავრესად პოლიტიკურ და კულტურულ პირობათა (იხ. ზევით). ამა თუ იმ მიზეზით ქართლური შეიქმნა 'უკეთეს', მისაზამდეს საში ან მეტი ფორმა, სახელდობო: წავიდენ, (იმერული), წავიდნენ (ქართლური) და წავიდეს (ხევსურული); დამკვიდრდა ქართლური წავიდნენ, რადგან ქართლური, ხსენებულ მიზეზთა წყალობით „უკეთეს“ დიალექტად იყო ცნობილი იმ მომენტში, თუბრა არაერთი განსხვავება ამ სამ ფორმათა შორის არ არსებობს მხრის მხრივ.

ადვილად შეიძლება ითქვას, რომ მომავალში ენა ხმარების პროცესში იცვალის და იმავე ცნების გამოსახატავად სხვა ფორმა შეეკმნას. რომელიც ბოლოს და ბოლოს შეეა მწერლობაში და ძველის ადგილს დაიკავებს, როგორც ამ ძველმა დაიკავა უფრო ძველის ადგილი.

ამგვარად ხდება ერთი დიალექტის გაბატონება დანარჩენებზე, მაგრამ ამ დიალექტიდან არა სჩანს, თუ როგორ შედიან ლიტერ. ენაში სხვა, ძირითად დიალექტისათვის (ქართლური) უცხო ელემენტები, ე. ი. ისეთი ელემენტები, რომელნიც არ არიან ამ დიალექტის ევოლიუციის ნაყოფი. იმავე ლიტერატ. ქართულ-

... კვატის ძველადგანვე ორი სიტყვა: **ჯაქვი** და **ძეწკვი** ერთისა და იმავე
 სიტყვის ორსა-იშნავად: განსხვავება მხოლოდ საგნის სიდიდესია. ფორმა **ჯაქვი**
 კარგული არ შეიძლება იყოს კარგიული ფონეტიკის თვალსაზრისით, ე. ი. ფორ-
 მის **ჯაქვი** არაა შედეგი კარგიული (ან კარგიული) ბგერათა ევოლუციისა: ის არის
 კარგი ბგერათა იმ ცვალებადობისა, რომელსაც ქონდა ძალია მხოლოდ მეგ-
 რული, საიდანაც კარგიულმა იხსება მზა ფორმა **ჯაქვი**. კარგიული ფორმა ამ
 სიტყვისათვის **ძეწკვი**, რომელიც მნიშვნელობით სრულიად უდრიდა **ჯაქვს**.
 მსგავსი აზროვნებამ გამოიყენა ეს ორი ერთი მნიშვნელობის სიტყვა (ერთი
 მისი და ერთიც თავისი) სხვა და სხვა ცნებათა გამოსახატავად: **ჯაქვი** დიდი-
 სივს და **ძეწკვი** პატარასთვის... აქ უკვე იწყება სემასიოლოგიის სფერო (იხ.
 სემასიოლოგია).

სემასიოლოგიაში მწერლობის ხელოვნური და ბუნებრივ დიალექტურ ენათა
 შორის (განსაკუთრებით მწერლობის ენის შორის დიალექტურის სრულიად უსა-
 ლოდ აზრად აგდება) იწყება ხელოვნური ენის დაკანონების დღიდან: მაგ-
 რათა ეს ევოლუციის თავისი გააქვს და საზოგადოების ის ელემენტებიც-კი,
 რომელთაც უკიდურესად ხელოვნური ენაზე ელაპარაკნათ, ან მათი შიშობა-
 ლობა უკვე უბრუნებლობას გრძნობენ დაკანონებული ენით ლაპარაკში. უკიდურეს მათ
 უკიდურესად, ხმარების პროცესში ეს ენა შეუცვლიათ და მას დაშორდებიან.
 აქ იქნება რეკონსტრუქცია ლიტერატურულ ენაში: ის იძულებულია ახალ მოთხოვ-
 ნებებსა და მხედვეთა გარდაიქმნას, უოველდღიურ ენას დაუახლოვდეს და ხელ-
 ვდა დაკანონოს მისი განუთარების რომელიმე საფეხური... ასე ხდება ყო-
 ველ ლიტერატურულ ენაში. ხდება და უნდა მოხდეს მომავალშიც.

სიტყვა ბუნებრივ ენაში სიტყვა „ხალხური ენა“: უმჯობესი იქნებოდა შე-
 რა „ხალხური ენები“ რადგანაც ეს იქნება ლიტერატურული ენა ერთი, სოლო
 კლასური მოგვლი.

სიტყვა ხმარათ ექცევიან: ამა და ამ პირს თავისებური ენა აქვსო. მაშასა-
 ნაზე ხელოვნურად სალაპარაკო ენას ამ პირმა უკეთესად გადაუბნია თავის
 ფონოლოგიური, ფსიქოლოგიური და ინდივიდუალური ორგანიზაციის მიხედვით. ყო-
 ველ ხედავს ამ ცვალებადობის მონაწილეობა ვარა და ამიტომ შეერ ამგვარ
 უკიდურესად უარ ეახსენებო. ბევრ მათგანს ვიძინებთ, მაგრამ შეუცვლიდა აღუთ-
 ვის და ახალიად გაუკეთებების ვხას არ ვაძლევთ.

სიტყვა, თუ მთელი კლასიკისათვის (საზოგადოებისათვის) საერთო ცვალებ-
 დობის მიზანები, რომელთა წყალობითაც წარმოიშვა ახალი ბგერა, ფორმა,
 სიტყვა და გამოთქმა, იმ შემთხვევაში აუცილებლად დამკვიდრდება ეს ახალი
 ბგერა, აქ იქნება საფუძველი დიალექტის წარმოშობას. ეხლა შეუძლებელი ამ
 სიტყვა საბოლოო პირობათა და მიზეზთა განხილვას: ვიტყვი აქ მხოლოდ ვა-
 ვიან, რომ ყოველ ცალკე ოჯახს, სოფელს, ფოხეს და მხარეს აქვს თავისე-
 ბური ენა, უკეთესად მაინც განსხვავებული მეორე ოჯახის, სოფლისა და
 ფოხის შორის. თავისებური ენა უფროა დება საზოგადოების ყოველ კლასს, წო-
 ველ ეს მთლიანად ახალი ენები იქნება, იუნიტებს, მღვდლებს და ვერცხლს
 მხოლოდ მათ.

რაც უფრო დიდი ერთეული რიცხვით, მით მეტია განსხვავება მეორე ერთეულის ენისაგან. რამდენადაც უფრო ხშირია ამ ერთეულთა შორის მისვლა მოსვლა, მით ნაკლებია მათი ენის განსხვავება.

იმ პირობათა შორის, რომელნიც ხელს უწყობენ ენის ცვლილებათა დამკვიდრებას, პირველი დაეხსახელებ გენერაციათა მონაცვალეობას ანუ შთამომავლობათა ცვლას. ბავში ეჩვევა ლაპარაკს მოზრდილთაგან მიბაძვით: ის იმეორებს მას, რაც ესმის და როგორც ესმის, მაგრამ ზოგი წვრილმანი გამოეპარება მის ყურადღებას; ძალიან იშვიათად მოხდება, რომ ბავშვმა სრულიად უფროსთა მსგავსი ენა შეითვისოს: მას უსათუოდ შეაქვს ახალი რამ ენაში, მაგრამ თუ ეს ახალი რამ შემთხვევითი ხასიათისაა, ის იწვევს დაცივნას, რაც ბავშვს აიბულებს თავისი შეცდომა გაასწოროს; ხოლო თუ ამ ახალ მოვლენას იმდენად ღრმა ფესვები აქვს, რომ ის წარმოადგენს საერთო მოვლენას მრავალ ბავშვთათვის, მაშინ მისი აღმოფხვრა ყოველად შეუძლებელია ამ გენერაციაში. ასეთი შემთხვევის საილიუსტრაციოდ პროფ. მეჟეს (Meillet) ასეთი მაგალითი მოყვას: ჩრდილოეთ საფრანგეთში განსაზღვრულ მომენტში ბავშვებს გაუჭირდათ. *l'ouille*-ს გამოთქმა და მის მაგიერ იხმარეს იოტა ($y = e$); ეს ახალი მოვლება დამკვიდრდა ფრანგულში, რადგან მას საერთო ხასიათი ქონდა.

ამ ფაქტორს არ ექნებოდა დიდი ძალა, თუ რომ მცხოვრებთა რიცხვის ზრდას არ მოეთხოვია საცხოვრებელი ადგილის გამოცვლა; ენას, რა თქმა უნდა, ექნებოდა განვითარების სხვადასხვა საფეხური, მაგრამ დიალექტები-კი არ წარმოიშობოდა, რადგან ამ ენაზე მოლაპარაკენი ერთი მეორესთან მუდმივი მისვლა-მოსვლით წაშლიდნენ იმ უსწორ-მასწორობას, რომელიც მუდამ უნდა ჩნდებოდა ყოველ ენაში. მაგრამ მცხოვრებთა გამრავლება მოითხოვს ვრცელ ტერიტორიაზე გაშლას, ხოლო ამ გარემოებას თან დაყვება ენაში იმ ახალ მოვლენათა განმტკიცება, რომელნიც ერთად ყოფნის დროს უთუოთ წაიშლებოდნენ. განსაკუთრებით ბევრათა ცვლილებაზე გავლენა აქვს აგრედვე იმ გეოგრაფიულ და კლიმატურ პირობებს, რომელშიც ცხოვრება უხდებათ გადასახლებულთ. ეს ფაქტორი არაა მაინც და მაინც დიდი მნიშვნელობის, თუმცა ზოგჯერ საქმას განსხვავებაა, მაგალითად, ერთსა და იმავე ენაში მთასა და ბარში. მის ტონის განსხვავება-კი უაქველი ფაქტორია, მაგ. პირქუშ ჩრდილოეთისა და მთიან სამხრეთის ენათა შორის. ენაში მრავალი დიალექტის გაჩენას ხელს უწყობს მცხოვრებთა ერთი-მეორესაგან განკეობება ბუნებრივი საზღვრებით, მაგ. მყელად გასაყვლელ მთებით ან მდინარეებით ძველი-ბერძნულის დიალექტური სიმრავლე აიხსნება ამ ფაქტორის გავლენით. საქართველოს პატარა ტერიტორიაზე მრავალ დიალექტთა არსებობა ამგვარად აიხსნება უმთავრეს ნაწილად.

დიდი ცვლილება შეაქვს ენაში აგრედვე სხვა ერის ენას, რომელთანაც შემთხვევით გეოგრაფიული მეზობლობა უხდება. როგორც უნდა იყოს ამ ორ მეზობელთა შორის დამოკიდებულობა, მათ უხდებათ ერთი მეორეში მისვლა მოსვლა და სულ სხვა ძირის ენა გავლენას ახდენს მეორეზედ, განსაკუთრებით

ლექსიკის მხრივ; თუ შორეული ნათესაობა მაინც არის ამ ორ ენათა შორის, უბრალოდ გავლენა ძლიერდება.

ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ არ არსებობს ისეთი ენა, რომელშიაც არ მოინახებოდეს ოდესღაც მასთან მოშიჯნავე ენის ელემენტები. უმეტეს ნაწილად დაპყრობილი ერის ენა მეტ ცვლილებას განიცდის დამპყრობელთა ძალადობით, მაგრამ ხშირად დამონებული ერის ენას, თუ ის კულტურულად მაღლა დგას, მეტი გავლენა აქვს გაბატონებულთა ენაზე: მოიგონეთ, მაგალითად, გამარჯვებულ გერმანელთა ბედი რომანულ ქვეყნებში, სადაც უფრო მაღალი კულტურა იყო. გავლენა უცხო ენისა მდგომარეობს არა მხოლოდ ენის ლექსიკის ცვლილებაში, რომელიც გამოიხატება კულტურულ საგანთა და ცნებათა სახელების სესხებაში, არამედ ახალ ბგერათა შექმნაშიც: მაგ., სანსკრიტში ე. ი. ძველ-ინდურში არსებობენ ეგროთწოდებულნი ენის წვერისმიერნი ბგერანი (L, d, n, th, dh*), რომელთა მსგავსი არც ერთ შის მონათესავე ენაში არ გვაქვს (მაგ. ლათინ., ბერძნ., გერმ., სლავ. და სხვ.); მაშასადამე, ეს ბგერანი თვით სანსკრიტულშიც არ ყოფილა თავისი: მართლაც ეს ბგერები გვხვდება დრავიდულ ენებში (იხ. ქვემოთ, რომელთანაც გეოგრაფიულად დაკავშირებული იყვნენ და არიან ძველი და ახალი ინდოელები. ამგვარივე მეზობლობით ხსნიან ევროპიელი მეცნიერები სომხური ენის მრავალ ბგერათა მსგავსებას ქართულს ბგერებთან. ოსურსაც მრავალი ბგერა შეუძენია ქართულისაგან.

ამაზდი მე ვხმარობდი სიტყვა „დიალექტ“-ს სხვა და სხვა შინაარსის ცნებათა აღსანიშნავად. მე ვამბობდი, ყოველი ენა წარმოშობს დიალექტებს ხსენებული ფაქტორების ხედავლენით მეთქი. მაგრამ, როგორც უკვე ვთქვი, არა თუ ერის რომელიმე კუთხე განსხვავდება მეორესაგან ამ მხრივ, არამედ ხშირათ ერთი სოფელიც მეორესაგან და სხვა. ვთქვი აგრედვე, რომ რაც უფრო დიდ ერთეულის (და მასთან გეოგრაფიულად დაშორებულს მეორესთან) ავიღებთ, მით მეტია განსხვავება მათ შორის. მაშასადამე, განსხვავება დიალექტთა შორის ხან მეტია ხან ნაკლები. ამიტომ მეცნიერებაში უნდა არსებობდეს ტერმინები განსხვავებათა მეტ-ნაკლებობის გამოსახატავად, რადგან „დიალექტი“, „დიალექტური ნიშნები“ გამოხატავენ მხოლოდ განსხვავების არსებობას.

თვით სიტყვა „ენა“-ც არ გამოხატავს რაიმე აბსოლუტურ ცნებას, ჩვენ შევეიძლია „ენა“ ვუწოდოთ როგორც მთელი ერის ენას, აგრედვე რომელიმე კუთხას, სოფლის წოდების ან კიდევ რომელიმე ავტორის ენასაც (ვიტყვიან: „ყაყის ენა, უაყის ენა და სხვა.ი. მაგრამ მეცნიერების საჭიროებისათვის უნდა გვქონდეს ამ გრადაციის გამოხატველი ტერმინები. ამიერიდან შემდეგ სახელებს ვუწოდებთ ენის დაყოფას მსხვილიდან წვრილამდე: ენა — კილო — კილოკა — ენა — ენა — ენა (язык — наречье — поднаречье — говор — подговор).

ლინგვისტიკაში ენა ეწოდება რომელიმე ერის კილო ქცევათა ერთიანობას, მაგრამ, როგორც უკვე ცხადია ნათქვამიდან, ენა შეგვიძლია ვუწოდოთ თითოეულ ქცევისაც-კი, თუ ვფიქრობთ მხოლოდ მასზე და სახეში არ გვაქვს მისი უფრო მსხვილ ერთეულთან შედარება; ხოლო სისწორისათვის უმჯობესია ხსენ-

*) იგულისხმე ეს ასოები წერტილით ქვეშ. (ტიმოგრაფიაში აღბაღ შესაფერი ნიშნები არ აღმოჩნდა).

ნებულ დაყოფას მოესდობათ მტკიცედ. მიაქციეთ ყურადღება, რომ ამ დაყოფიდან გამომდინარეობს ლიტერატურული ენა, როგორც ხელოვნური და ამიტომ ენას ბუნებრივი განვითარების არ მონაწილე ვიდრე თქმულის საილუსტრაციოთ ქართული ენიდან მაგალითის მოვიყვანდეთ. საჭიროდ მიმაჩნია მოვიხსენიო ენას კილო-ქცევითა დაყოფის სიძნელე და სირთულე. რომ ავიღოთ, მაგ., უკლებლად წერილი დიალექტური ერთეული — ქცევა, შევამჩნევთ, რომ ის არ წარმოადგენს რაიმე განსაზღვრულ მოვლენას, არამედ ზოგი ნიშანი მას აქვს ხაერით, ერთ სხვა ქცევასთან, ზოგიც შეორესთან და სხვა.

ასევე, A ქცევის ახსიათებს მოვლენები a, n, e; ხოლო მის ახლოებულ B ქცევა-ს a', n', e'; მაგრამ ამასთანავე შესაძლებელია A-ს რომელიმე ნაწილში არსებობდეს ავრდევ მოვლენები d, e, რომელნიც გვხვდება ავრდევ B-ს რომელსაში ნაწილში. ცხადია, თუ d, e-ს რაიმე მნიშვნელობას აძლევს გველემთა ერთი, მან უნდა გამოყოს ქცევი C (შედგენილი A-სა და B-ს ნაწილთაგან), რომელსაც ახსიათებს d, e...

თუ შედეგობაში არ ვიქონიებთ ქართულ ლიტერატ. ენას (იხ. ზემოთ, და მოვიგონებთ ენის ლინგვისტურ განსაზღვრას (კილოქცევითა ერთიანობას), არ რა სურათი წარმოგვიდგება თვალწინ*);

იყო წინაპარი ენა, რომლისაგანაც განვითარდა ქართული. შეგრული და სენაერა კილოები. მათგან ქართული კილო დაედო საფუძვლად ქართულ ლიტერატურულ ენას. მაშასადამე, ამ სამ ჯგუფს ეწოდება კილო მხოლოდ წინაპარი ენის მიმართ. კილოთა შედარებით-ისტორიული შესწავლით მკვლევარი აღადგენს ამ წინაპარ ენას, რომელზედაც ლაბარაკობდა მთელი ქართული ერი ჯერ კიდევ გეოგრაფიულად ერთი შეორესთან დაუშორებელი. მომავალ კილოთა (ქართულ, შეგრულ და სენაერ) მხოლოდ ჩანასახი არსებობდა. მცხოვრებთა გამრავლებას თან დაყვა ამ ჩანასახის კილოთ ქცევა. შემდეგ, როცა თითოეული კილო თავის მხრივ იზარდა, მისგან წარმოიშვა მრავალი კილოცავი, მაგ. ქართლისაგან ქართული, იმერული და სხვა; შეგრულისაგან: სამურძაყანო-ზუგდიდური, სენაერა (იხ. ზოოთ, ყიფშიძის *Грама мингрельскаго яз. СПб. 1911, გვ. XVIII*). კილოცავებიც იზარდა, გაჩნდა თქმა; მაგ. იმერული, რაჭული და სხვა. თითოეულ თქმსაც თავისი ქცევა აქვს; მაგ. ზემო და ქვემო იმერული და ასე ამკვარათ.

თუ ჩვენ განვიხილავთ შეგრულ კილოს წინაპარ ენასთან დამოუკიდებლად ჩვენ შეგვიძლია მას ენა ეუწოდოთ; მაშინ სამურძაყანო-ზუგდიდური და სენაერა იქნება კილო.

შეგრული ენა იქნება „ქართული“-ს კილო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შეთანხმების ძალით, პირობით ეველა ამ კილოთა წინაპარს ეუწოდებთ „ქარ-

*) რთული მუცნიერული ანალიზი ქართული ენის მოვლენათა აქ უადგილო იქნებოდა. შეგრული შეუძლიანთ გაეყონ ამ ანალიზს „რადიკალი“ ენათმეცნიერების წარმომადგენელია (პარის, ყიფშიძის და შანიძის) ნაწერებში.

ყოველ შემთხვევაში შეგროვო ალბა და არის კილო იმ ქართულისა, რომელიც დღეს ჩვენ ვწერთ და ლაპარაკს ვცდილობთ. (იხ. ზემოთ) და რომელიცის ხელოვნური ლიტერატურული ენა, დამყარებული უმთავრესად ქართულია; ეს უკანასკნელი კი ისეთივე გამოჩაყობია „ქართული“-საგან, როგორც შეგროვული და სევანური. ერთი სიტყვით, ისინი არიან ერთ წყაროდან გამდინარე, მხოლოდ სხვა და სხვა ევოლიუციის ნაყოფი*).

ჩვეულებრივ სვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქართული, შეგროვული და სევანური ისეთივე ახლო მონათესავე ენებია, ერთი მეორეში, როგორც უკრაინულია რუსული და ბელორუსული, რომელთაც აგრედვე საერთო წინაპარი ენა ქონდათ: **წინაპარი რუსული ენა** (предки русск. яз.); ან და ისეთივე, როგორც არიან (ან უნებ) ერთი მეორესთან სერბული, პოლონური, ჩეხური, „რუსული“ (წინაპარი რუსული) და სხვა სლავური ენები, რომელთაც აგრედვე საერთო წინაპარი ენა **წინაპარი სლავური ენა** (предки славянск. яз.)

ამ წინაპარ ენათა აღდგენა მონათესავე ენათა შედარების საშუალებით შედეგს ლინგვისტის ერთ მთავარ მიზანს. ნათესავ ენებთან ითვლებიან ისეთი ენები, რომელნიც წარმოადგენენ ერთი წინაპარი ენის სხვა და სხვა ევოლიუციის შედეგს. მაგრამ ერთი ენა ჩქარის ტემპით ვითარდება, მეორე არა; ამიტომ ერთი ენა მეტად შორდება თავის წინაპარს, მეორე ნაკლებ, მაგ. ლიტუანური ენა მრავალი ძველი ფორმა შეინახა, ფრანგულმა კი თითქმის სრულიად დაკარგა ინდო-ევროპული სტრუქტურა. ლინგვისტი იკვლევს ნათესავ ენათა შორის ნათესავურ განწყობილებას ე. ი ახდენს ერთ რომელსაში ენათა ჯგუფის წარმოშობის შემადგენელ ენების გენეალოგიურ კლასიფიკაციას სხვა და სხვა ენათა ოჯახების გენეალოგიურ კლასიფიკაციას შემდეგ ლექსიაში შევუდგებით.

ლექსია მესამე.

„წინაპარი ენა“, შედარებითი ენათმეცნიერების მეთოდები: რომანულ ენა-წინაპარი ენა. ინდოევროპული პრე-ენა. ენათა „ოჯახი“, სხვადასხვა ოჯახების გენეალოგიური კლასიფიკაცია: სუმერული, სუმური, ქამური, ინდოევროპული (ინდოევროპულის შემადგენლობა: ინდური, ირანული, სომხური, ალბანური, დათინური, კელტური, გერმანული და პალტური ენათა ჯგუფები), ურალო-ალტაური სურვი, იამონური, დრავიდული, ბუშმენური, პოცენტოტური, ბანტუ, მალაო-პოლინეზური, ავსტრალიის და პაპუა ენები; მცირე ნაშთთა ენები. ანთროპოლოგია და ლინგვისტიკა. პრე-ენათა ნათესაობის საკითხი.

როდესაც ჩვენ ორს ან რამდენსაში ენას ერთი მეორეს ვადარებთ და მათ ნათესაობას ვცნობთ მათთვის სურითი ფონეტიურ ან მორფოლოგიურ მოვლენათა მიხედვით, შემდეგ საკითხად ვსვამთ მათი წინაპარი ენის აღდგენას, ე. ი

* ევოლიუცია შესაძლებელია სწრაფიც იყოს და ნელიც პირობების მიხედვით.

იმ ენის, რომლისაგანაც ერთი მეორეში მონათესავე ენები წარმოიშევენ. მაგალითისათვის ავიღოთ რომანული ენები: როცა ჩვენ ერთი მეორეს ვადარებთ ფრანგულს, ისპანურს, იტალიურს და სხვა რომანულ ენებს, ჩვენთვის ცხადია, რომ მათ ერთი წინაპარი ენა (praisiak) უნდა ყოლოდათ. თუ ჩვენ შევადარებთ იტალიურ pera-ს (e-ვიწრო e-ს, რომელიც i-ს უახლოვდება), ისპანურ pera-ს, ძველ ფრანგულ peire-ს და ახალ ფრანგულ poire-ს და მხედველობაში ვიჭონებთ, რომ ყველა მათი მნიშვნელობა „მსხალი“-ა, ჩვენ აღვიღაოდ მივხვდებით, რომ ხსენებულ ხალხებს სხვადასხვანაირად „გადაუკეთებიათ“ რომელიღაც ერთი სიტყვა, რომელსაც ვუწოდებთ წინაპარ სიტყვას; ე. ი. pera, pera, peire და poire არის ერთი რომელიღაც უცნობი ძველი სიტყვის სხვა და სხვა ფორმა: ამ უცნობი სიტყვის აღდგენა არის რომანული შედარებითი ენათმეცნიერებას შიხანი; მეცნიერება აღწევს ამ მიზანს და თითქმის შეურყეველის მათემატიკურის სისწორით პოულობს ამ წინაპარ სიტყვას*). ეს სიტყვა უნდა ყოფილიყო pira (ვარსკვლავით აღინიშნება შედარების მეთოდებით აღდგენილი სიტყვა ან მისი ფორმა). ამ ძველმა pira-მ მიიღო ხსენებულ ენებში სხვა და სხვა ფორმა. მაშასადამე pira ყოფილა ის წინაპარი სიტყვა. შემდეგი საკითხია: გვაქვს თუ არა ნაშთები ისეთი ენისაგან, რომელშიც იხმარებოდა pira „მსხლის“ მნიშვნელობით? თუ მოინახა ასეთი ენა, ხომ ვარჯი: ეს იქნება მეცნიერული კვლევის უმაღლესი გამართლება; და თუ არა, მეცნიერება მაინც არ იყრის იარაღს და განაგრძობს ძიებას. დარწმუნებული თავის მეთოდების ჭეშმარიტებაში. რომ მეცნიერება არ სკდება, ამის შესანიშნავი დამამტკიცებელია ის ფაქტი, რომ სიტყვა pira (მსხალი) დადასტურებულია ძველ ხალხურ ლათინურში; და არა მხოლოდ ეს სიტყვა, არამედ თითქმის მთელი შემადგენლობა რომანული ენებისა. აქედან დასკვნა ცხადია: რომანულ ენათა წინაპარი ენა — ხალხური ლათინურა ყოფილა (ეს სიტყვა გვხვდება აგრედვე ძველ ლიტერატურულ ლათინურში pira-ის ფორმით; მაშასადამე რომანულ ენებს პირდაპირი კავშირი აქვს არა ლიტერ. ლათინურთან, არამედ ხალხურ ლათინურთან)

სამწუხაროდ, მრავალ ენათა ნაშთი დაკარგულია ან სამუდამოდ დაღუპული; მათ შთამომავალთაგან-კი ზოგიერთი სკოცხლობს დღემდე. მაგალითისათვის წარმოვიდგინოთ, თითქოს ხალხური ლათინურის ნაშთი არ დაგვრჩენოდა, მისი შთამომავალი რომანული ენები-კი მართლაც დღემდე ცოცხალნი ვიგაფართოვოთ შედარების მასტაბი და შევადაროთ ერთი მეორეს ძველი ინდური, პერსიული, აღბანური, ლათინური, ლიტავური, სომხური ძველი ირუდი (ირლანდური), ძველი ზემოგერმანული და ძველი სლავური. მეცნიერებაში საყოველთაოდ მიღებულია აქვს ამ ენათა ნათესაობა. მათი ნათესაობის საბუთები ისეთივეა, როგორც რომანულ ენებში, ე. ი. ხსენებულ ძველ ენებს, რომელთა ნაშთი მრავლად მოგვეპოვება, აქვს ბევრი რამ საერთო: ურიცხვი სიტყვები, ამას თავის დროზე ვაგიგებთ.

*) თუ რა ფონეტიკური კანონებით ხელმძღვანელობს მეცნიერება ამ შემთხვევაში, ამას თავის დროზე ვაგიგებთ.

მზავალი ფორმა და სხვა. ავიღოთ ერთი ჩამ სიტყვა, ძვ. ინდ. *mātā* (mētēr) აღბან. *motrz*, ლათინ. *māter*, ძვ. ირ. *māthir*, ძვ. ხ. გერმ. *mother*, ლიტ. *motė*, სომხური *mair*, ძვ. სლ. *mati*. თითქმის ყველა ამ სიტყვების მნიშვნელობა ერთია: „დედა“ და გარეგნულიაღაც დიდი მსგავსებაა მათ შორის. ცხადია, რომ ისინი წარმოადგენენ ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა ფორმას; ამიტომ იბადება საკითხი: რა სიტყვისაგან განვითარდა ეს სიტყვები ან როგორი იყო ის წინაპარი სიტყვა, რომლისგანაც ისინი წარმოიშვენნ? უფრო ფართოდ რომ დავსვათ საკითხი, რა ენა იყო ის წინაპარი ენა, რომლისგანაც განვითარდნენ ხსენებული ენები? მეცნიერება უბასუბებს ამ კითხვაზე ამჟამად შედარებითი მეთოდებით, როგორითაც მან უტყუარად უბასუბა რომანულ ენების საკითხში (იხ. ზემოთ); ის აღარებს მოყვანილ სიტყვებს ერთმანეთს ფონეტიური კანონების მიხედვით და ასკვნის, რომ ის სიტყვა იყო *mātē(r)* რადგან ხსენებულ ენებს საერთო სახელად უწოდებენ „ინდო-ევროპულ ენებს“. ამიტომ მათ წინაპარ ენას, რომელშიდაც სიტყვა *mātē(r)* იყო, შეგვიძლია უწოდოთ „ინდო-ევროპული წინაპარი ენა“ ანუ „ინდ.-ევრ. პრე-ენა“. ამ ენის ნაშთები ჩვენ არ გვაქვს; ამიტომ რომანულ ენათა მკვლევარი უკეთეს მდგომარეობაშია, ვიდრე ამ ფართე მაშტაბით მკვლევარი, რადგან პირველმა თავისი ჰიპოტეტიური *pira*-სათვის დასტური მიიღო ძველი ხალხური ლათინურისაგან, რომლის ნაშთები შემთხვევით შენახულია. მეორემ-კი თავისი ჰიპოტეტიური *mātē(r)*-სათვის ასეთი ვერ იპოვა, რადგან „ინდ.-ევროპ. პრე-ენის“ ნაშთი არა გვაქვს მაგრამ მეცნიერებას ეს გარემოება (ნაშთის უქონლობა) ოდნავაც არ აფრთხობს; დარწმუნებული თავისი მეთოდების სიმტკიცეში, ის განაგრძობს პრე-ენის აღდგენას ჰიპოტეტიურად; და მართლაც, თითქმის მთელი ინდოევრ. პრეენის შემადგენლობა ჩვენ თვალწინ არის გაშლილი. თუ რომელი ხალხი, სად და როდის ლაპარაკობდა ამ ენაზე, განვიხილავთ თავის დროზე; აქ კი შეგვიძლია უთქვათ შემდეგი: რადგან სანსკრ., ბერძნ., ლათ., სომხ., ლიტ. და რამდენიმე სხვა ენა იმდენათ მონათესავე არიან ერთი მეორეში, რომ მათი საერთო ენის აღდგენაც შესაძლებელია, ცხადია ჩვენ გვაქვს უფლება ამ ენათა ერთიანობას განსაზღვრული საერთო სახელი ვუწოდოთ, ეს საერთო სახელია **ინდო-ევროპულ ენათა ერთი ოჯახი***)

როგორც ხედავთ, მე აქ არ მიხსენებია არც უგრო-ფინური ენები, არც არაბული და ებრაული და არც ქართული და სხვა. ეს იმიტომ, რომ ინდოევროპულ ენათა ოჯახს ისინი არ ენათესავენებიან; ისინი სულ სხვა ოჯახთა წარმომადგენელი არიან. მაშასადამე ინდოევროპულ ოჯახს გარდა მეცნიერებამ იცის ბევრი სხვა ოჯახი: მაგ., ურალო-ალტაური, ქამური, სემური, ქართული და სხვა ენათა ოჯახები. იმავე შედარებითი მეთოდების საშეალებით მეცნიერება აღადგენს თითოეულ ამ ოჯახის პრე-ენას ანუ წინაპარ ენას (*prajęzyk*): ურალო-

*) ზოგი მეცნიერი უწოდებს მას ინდო-გერმანულ ენათა ოჯახს ან ჯგუფს, მაგრამ ეს სახელი ნაკლებ მეცნიერულია, ვიდრე პირველი.

სემურ პრეენას, ქამურ პრე-ენას, სემურ პრეენას, ქართულ პრეენას და სხუ.
 შეცნიერება იქვე ისტორიულად რომელიმე ენას, მაგ. არაბულს ან უბ-
 რულს და აიკვეს თუ რამდენად დაშორდა ის თავის პრეენას (ამ შემთხვევა-
 შა სემურ პრეენას, თავის ოჯახს; ან და რომელი უფრო დაშორდა სემურ ოჯა-
 ხს ან და არაბული თუ ებრაული, ე. ი. უბრალოდ რომ ვთქვათ: თუმცა არა-
 ბულს და ებრაულს წინაპარი ერთი ყავდათ (სემური პრეენა), მაგრამ წყენი მი-
 ზნა გამოვარციოთ, თუ რა ნათესაური განწყობილებაა ებრაულსა და არა-
 ბულს შორის: არაან ისინი ერთი შუორისმკვიდრი ძმები თუ, ვთქვათ, პიდაშვი-
 ლები ან უფრო შორებლები. ერთი ოჯახის შემადგენელ ენათა ნათესაური საფუ-
 ზვების მხედვით დანაწილებას ეწოდება გენეალოგიური კლასიფიკაცია ენათა.

მაშასადამე ამ კლასიფიკაციას მოეხდენთ შემდეგნაირად: დავასახელებთ
 ენათა სხვადასხვა ოჯახებს, აღვნიშნავთ თითოეული ოჯახის შემადგენელ ენებს
 და გავრცევთ შეძლებისდაგვარად თითოეულ ოჯახის ფარგლებში მომწყვდეულ
 ენათა ნათესაურ დაშორებულობას.

დღემოწის ხურგზე მრაველი ენა არსებობდა და არსებობს. შეცნიერებამ
 გაჯერობით ვერ შესძლო ვეღა ამ ენათა ოჯახებათ დაყოფვა. ესე იგი, შე-
 ცნიერება იყნობს რომელიმე ენას, მაგრამ რომელ ენათა ოჯახს მიაკუთვნოს ის,
 არ იცის. მაგრამ შედარებითი ენათმეცნიერების წარმატება იმის თავდებია, რომ
 ის მოძველში მიაღწევს თავის მიზანს.

ქონოლოგიურად ყველაზე უძველესი ნაშთი გვაქვს სუმერულ ენისაგან.
 რომლის კილოთ ითვლება აკადური.

სუმერული ენის ნაშთები შენახულია ღურსმულ წარწერებში, მრავალი
 წარწერა უკვე დაკარგა და გადატანილია ინახება ბაზიზის, ბერლინის და
 ლონდონის მუზეუმებში. ნაწერების შინაარსი მრავალგვარია: რელიგიური ჰიმ-
 ნები, შელოცვები, მეფეთა სახელები და სხვა. ისტორიას ამაზე უძველესი ძეგ-
 ლები არ გააჩნია. სუმერიელები გენეტიურად არ ენათესავენოდენ არც სემიტ-
 ულებს და არც ინდოევროპელებს. სუმერ-აკადური ენა გავრცელებული იყო
 მესოპოტამიაში: სუმერული სამხრეთით, ეფრატის ველებში და აკადური ჩრდი-
 ლით დასავლეთით უფრო აღრე, ვიდრე მეორმოცე საუკუნეში ქრისტემ-
 წი და კულტურა, რომელიც თანდათანობით გავრცელდა ჯერ ფინიკიაში, შემ-
 დგ სამხრეთში და იტალიაში და ბოლოს სხვა ინდოევროპიულ ქვეყნებში.
 საფუძვლებია, რომ ბალკანეთის და აპენინის ნახევარ კუნძულებზე ბაბილონუ-

1) სემური, -ქამური და აგრეთვე "ინდოევროპი" ძველი ლეგენდარული ტერ-
 მინებია. ისინი ვერ გამოხატდნენ არსებითად "ინდოევროპულ"-ის ან "ურალთა-ალტა-
 ურო"-ს ნაშაბარ ცნებას, ამიტომ მათ აქვს მნიშვნელობა მხოლოდ შეთანხმების ძალით.
 2) ენათა გეოგრაფიული შედარებით გასათვალისწინებლად საჭიროა რუკა გუ-
 ლამ ღელი გეოგრაფიული შედარებით გასათვალისწინებლად საჭიროა რუკა გუ-

კულტურა გადავიდა უფრო ადრე. ყიდრე ამ ნახ.-ქუნძულებს ბერძნები და
ლათინები დაიკაუბდნენ. ამას მოწმობს მიკენის კულტურა საბერძნეთში და ეტ-
რუსკა (ტალიაში).

აზიასა და აფრიკაში ჩვენ ვხედავთ ენათა მუდარე დიდ ოჯახს. ე. წ. სე-
მტის. ამ ოჯახიდან შრავალი ენა უკვე აღარ არსებობს, მაგრამ სათი ნაშთები
სიკმაოდ დაგვრჩია. სემურთი ხალხები მეცნიერთა აზრით გამოვიდნენ არაბე-
თიდან სხვა და სხვა დროს რამდენიმე წყებად და დასახლდნენ წინა აზიასა და
მესოპოტამიაში, სადაც მათ დახვდათ სემურთელთა ძალიანი კულტურა. არაბე-
თიდან გამოსულ სემურთელთა პირველი წყება იყო ის ტომი, რომელსაც მესოპო-
ტამიაში დასახლებების შემდგომ ისტორიაში ასურელებს უწოდებენ. მათი ენა
(ასურულ-ბაბილონური) შენახულია ლურსმულ წარწერებში ბაბილონსა და ნი-
ნუვაში შეორმავე საუკუნიდან ქრისტემდე. მეორე წყებად გამოვიდა არაბეთი-
დან ქანაანის ტომი, რომლის ენათა შორის ცნობილია ძველი ებრაული და
ფინიკური. ებრაულის უძველესი ნაშთი—ღებოროს პიში— ეკუთვნის მეათე სა-
უკუნეს ქრისტემდე. ფინიკური ენის წარწერები—თითქმის ასეთისავე სიძველის
—შეგვდება ბერძნულ და ლათინურ წყაროებში (მაგ., პლატოს ერთ კომე-
დიაში). მესამე წყების არამთელთა ენა (ასურულისა და ბაბილონის კულოთი),
გავრცელდა სირიაში, ასურეთში და ბაბილონეთში.

აღმოსავლეთ-არამიულმა ენამ დიდი გავლენა მოახდინა სასინილთა დროის
სპარსეთის ენაზე. ამ ენის (აღმ.არამ.) ნაშთები კოცხალ ხმარებაშია დღემდე
ასოროთა ენაში. არამიულის უძველესი ნაშთია ძველი აღთქმის ზოგიერთი ნაწი-
ლი (დასავლეთი არამიულის). მეოთხე წყებად გამოვიდნენ არაბეთიდან არაბები,
რომელთა ენას უოფენ ჩრდილო და სამხრეთ ჯგუფად: სამხრეთ არაბულს აბლო
ენათსავება ეთიოპური ანუ აბაშეთის სემური კილოყაყები, ჩრდილო არაბულ
ენაზე დაწერილი ყურანია. არაბულმა შრავალი თავისი სიტყვა შეიტანა იმ ხალ-
ხთა ენებში, რომელთაც მაჰმადიანობა მიიღეს (სპარსულში, ოსმალურში და სხვ.)
არაბული ენის კილო გავრცელებულია აგრედვე ქუნძულ მალტაზე.

ენათა მესამე ოჯახი — ქამური — შეიცავს ძველ ეგვიპტურს, ეგვიპტურისა-
გან განვითარებულს კოპტურს, ლიბიურს და ერშიტთი ენას (აბაშეთის ქამურ
კილოებს ასეთ სახელს უწოდებენ). ძველი ეგვიპტურის ნაშთები ქრისტემდე
მეორმოცე საუკუნიდან იწყება.

კოპტურ ენაზე (ბერძნული ალფაბეტით) შენახულია საქრისტეიანო მწერ-
ლმა პირველი საუკუნიდან. აბაშეთში გავრცელებულია ქამური დიალექტები
სემურთან ურთად (იხ. ზემ. არაბული).

მეოთხე ოჯახს შეადგენს ინდოევროპული ენები, რომელთაგან სოცმა
მრავალი ნაშთი დაგვიტოვა და დღემდისაც კოცხალმა მოაღწია, ზოგისაგან-ც
ძალიან მკირე ნაშთები გვაქვს. ყველა დღეს ხმარებული და მათი ძველი ინდო-
ევროპ. ენები ათ მთაეარ ჯგუფად განიყოფება: 1) ინდურ, 2) ირანულ, 3) სომ-
ხურ, 4) ალბანურ, 5) ბერძნულ, 6) იტალიურ, 7. კელტურ, 8. გერმანულ, 9. ბალ-
ტიურ და 10. სლავურ ჯგუფებად, თითოეული მათგანი დიალექტებად დაიყო.

რომელნიც შემდგომ ენებად განვითარდნენ. 1. ძველი ინდური ენის წარმოადგენს ითვლება მისი ორი დიალექტი: ვედური და სანსკრიტული. ვედურ დიალექტზედაა დაწერილი უძველესი ინდო-ევროპული ტექსტები, აგრეთვე ვედური ენა (veda ნიშნავს „კოდნას“), რიცხვით ოთხი; მათში ყველაზე უფრო ძველი და აგრეთვე შესანიშნავი არის რიგვედა. ეს რელიგიური ხასიათის ჰიმნები შეთხზულია რამდენიმე ათი საუკუნის წინედ ქრისტემდო. თუ ვედის ენას უფრო ხალხური ხასიათი აქვს, ინდურის მეორე დიალექტი—სანსკრიტი უფრო უაღრესად შემუშავებული და განსაზღვრულ ნორმებს დამორჩილებული ენა: ის არის სელოვნური ლიტერატურული ენა, დაკანონებული გამოჩენილი დრამატის პანინის მიერ (თვით სიტყვა sanskrita ნიშნავს «ხელოვნურს, დაშუშავებულს, დაწმენდილს»). ამ ენაზე არსებობს იშვიათის სიმდიდრის მწერლობა; მათში შესანიშნავია ორი დიდი ეპოსი: რამაიანა და მაჰაბარატა; ცნობილია ევროპაში არაკეთა კრებული „პანჩატანტრა“ და შრავალი სხვა.

ფილოსოფიური და დრამატული თხზულებანი სანსკრიტთან ერთად პარალელათ არსებობდა ხალხური ინდური, ე. წ. პრაკრიტი; ერთ პრაკრიტულ დიალექტზე, სახელდობრ პაჯის დიალექტზე შეთხზულია ბუდდიანობის რელიგიური ლიტერატურა. პრაკრიტული დიალექტებიდან განვითარდა თანამედროვე ინდური ლიტერატურული ენები: ბენგალი, ჰინდი, სინდჰი, ურია, პენჯაბი და სხვა.

ბოშა (ციგანთა) ენაც ახალი ინდური ენაა. ბოშებმა დასტოვეს ინდოეთი დათუ საუკ. ქ. შ. 2) ძველი ირანულის ორ დიალექტს წარმოადგენს ძველი სპარსული (აზმენიდათა დინასტიის ლურსმული წარწერების ენა) და ავესტიკა, ზოროასტრის რელიგიის მიმდევართა საღვთო ტექსტების კრებულს ეწოდება ავესტა.

უძველესი წარწერა ძველ სპირსულ ენაზე ეკუთვნის მეექვსე საუკ. ქრისტემდო. ავესტის უძველესი ნაწილები შეთხზულია მე-7 ს. ქ. წ. ზოგი უფრო ადრეან. ავესტა ითარგმნა საშუალო ირანულ ანაზე (ანუ ფალაურ ენაზე) სასანდთან დროს; ამ ფალაურ თარგმანს მისი კომენტარებით ეწოდება ზენდი; ამიტომ ხშირად (უმართებულოდ) ზენდი იხმარება ავესტის მაგივრად. ახალ ირანულ ენებად ითვლება: ახალი სპარსული, რომელზედაც მდიდარი ლიტერატურა არსებობს, ქურთული, ოსური, ავგანური, ბალუჩი და პამირის დიალექტები. 3. ძველი სომხურის ნაშთები გვაქვს მეხუთე საუკ. ქ. შ., ძველიც და განსაკუთრებით, თანამედროვე სომხური იმდენად აკრელებულია შეზობელ ერთგან (განსაკუთრებით ირანელთაგან) ნასესხები სიტყვებით, რომ დიდხანსსომხურს ირანულ ენად სთვლიდნენ. 4. ალბანური ენის ნაშთებს ვიცნობთ მხოლოდ მე-XVII ს. ქ. შ., თანამედროვე ალბანურში ცნობილია ორი მთავარი დიალექტი: ტოსკური (სუბტარში, იპეკში და დურაცოში) და გეგური (ბერატში და რანიჩაში). რამდენია ნასესხები ელემენტები ალბანურში სხვადასხვა ენებიდან (რომანულიდან, სლავურიდან, ოსმალურიდან და ახალ ბერძნულიდან), ცხადი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ალბანური სიტყვები ალბანურში ერთ შეათედს არ

დღესათემა ა) ძველი ბერძნულის შთავარი დიალექტებია: დორიული, ეოლიური და იონიკო-ატური. იშვიათია ენაში ისეთი სიმრავლე კილოკაეებისა, როგორც ეს იყო ძველ საბერძნეთში. კილოკაეები შენახულია ძველ წარწერებში. აქ არის დატული ძველი ბერძნული ბუნებრივი ენა და ამიტომ შეცნობისათვის ამ წარწერებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ქომეროსის ეპოსის ენა ძველი იონიურია; აქა-იქ ეოლიურის გაულენა ატყვია. მეხუთე საუკუნიდან ქ. წ. ატიურმა თანდათან გამოაძევა ხმარებიდან კილოები და ამგვარად ატიური შეიქნა საერთო ლიტერატურული ენა. (ბერძნულად *koiné dialektos*). ბერძნულის შემდეგ სათქვურს (მე-XVI საუკუნემდე) ეწოდება ბიზანტიური ანუ საშუალო ბერძნული; შემდეგ კი დღემდე ახალი ბერძნული. ნ) იტალიურ ანუ რომაულ ენათა ჯგუფს შეადგენს: ძველი ლათინური (ხალხურთან ერთად), უმბრული და ოსკური. ლათ. ენა ცნობილია მე-III ს. ქ. წ. წარწერებით და შემდეგ დიდი ლიტერატურით; უმბრულსა და ოსკურს ეიცნობთ მხოლოდ წარწერებით; ხალხური ლათინურისაგან განვითარდნენ შემდეგი თანამედროვე ცოცხალი ენები: იტალიური, პროვანსალური, რომელზედაც დაწერილია ტრეზადურთა შესანიშნავი პოეზია, ფრანგული (მიღებულია აგრედვე ბულგარიაში, ისპანური, რომელიც ძალიან გავრცელებულია ამერიკაში, პორტუგალიური და რუმინული. **ქ) კელტური ენები** უფრო გავრცელებული იყვნენ ძველად კიდევ ესლა. მათგან ცნობილია დღეს ირული იოლანდიაში, გელური შოტლანდიაში, კიმრული ველში (ინგლისში) და ბრეტონული ბრეტანის ნახ. კუნძულზე საფრანგეთში). კელტურის ნაშთები შენახულია მე-XIII—IV ს. ქ. შემდეგ. გალური და კორნული დიალექტები აღარ არსებობენ. კელტები შეერივნ ინგლისელებს და ფრანგებს და ბევრი მათგანი თავის ენაზე აღარ ღაპარაკობს. **ზ) გერმანული ჯგუფი** შესდგება სამი ტოტისაგან: გუთურისა, ჩრდილო-გერმ. და დასავლ. გერმანულისაგან. გუთურის უმთავრესი ძეგლია ეპისკოპოზ ვულფილას მიერ საღვთო წერილას თარგმანი მეოთხე საუკ.; ჩრდილო-გერმანულზე დაწერილია ცნობილი ედა (ოტი), რომელიც წარმოადგენს მითოლოგიურ მოთბრობათა კრებულს. ამ ტოტის გაგრძელებაა დღეს ისლანდური, ნორვეგული, დანიური და შვედური. სამხრეთ-გერმანულს შეადგენს ზემო-გერმანული და ქვემო-გერმანული (ამ ორ ტერმინში „გერმანულ“-ს ვხმარობ ვიწრო მნიშვნელობით, რომელიც უდრის რუსულ „*старославянск*“-ს). ძველი ზემო-გერმანულისაგან განვითარდა ახალი ლიტერატურული; ქვემო-გერმანულს ეკუთვნის გერმანიის საზღვრებს გარედ ინგლისური და ჰოლანდიური. **მ) ბალტიური ჯგუფი** ეწოდება ლიტავურს, ძველ-პრუსულს და ლიტვიურს, ძველ პრუსულ ენაზე დაგვრჩა მცირე ნაშთი მე-XVI ს. ქ. მე-XVII ს. შემდეგ ამ ენაზე აღარავინ ღაპარაკობდა. ლიტავური ენა დღესაც ცოცხალია და შეიცავს მრავალ არქაულ ფორმას, რითაც ის ძვირფასი მასალია შეცნობისათვის. ლიტავური და ლატვიურის ნაშთები მე-XVI ს. ძველი არა გვაქვს. **10) სლავური ჯგუფი** განიყოფება სამ ტოტად: სამხრეთ-აღმოსავლეთ და დასავლეთ ტოტებად. პირველის წარმომადგენლად ითვლება ძველი-სლავური (ქ. კირილეს და მეთოდეს თარგმანის ენა მე-IX ს.), სერბული, ბულგარული და სლოვენური. აღმოს. ტოტია თავისი სამი დილექტით: ველიკორუს., ბელორუს. და უკრაინულით ანუ რუთენულით, როგორც გერმანიაში ეწოდებენ. და

საელ. ტოტი შეიცავს: ჩეხურს, სლოვაკურს, სორბულს (ანუ ლაუზიცურს), პო-
ლონურს, კაშუბურს და უკვე მოსპობილ პოლოაბურს...

განვიხილოთ მეოთხე ოჯახის (ინდოევროპულ ენათა) ათი ჯგუფი: თუბსკა
ათათუღლი ჯგუფი საკმაოდ დაშორებულია ერთი მეორისაგან. მაგრამ ზოგს
მათგანს იმდენი რაბ საერთო აქვს, რომ მეცნიერებაში არსებობს შიგ. ასეთი
ტერმინები: ინდო-ირანული ჯგუფი, ან იტალიო-კელტური ან და ბალტო-სლავ-
ურია; მაშასადამე უნდა არსებულაყო ინდოირანული პრე-ენა, იტალიო-კელტურ-
ი და ბალტო-სლავური. დაწვრილებით ამ საგანს თავის დროზე გავეცნობით.

ურალო-ალტაურ ანუ ტურანულ ენათა ოჯახი შესდგება ხუთი ჯგუფი-
საგან: 1) თურქო-თათრულისა 2) უგრო-ფინურისა, 3) მონგოლურისა, 4) ტუნ-
გუზურისა (ანუ მანჯურულისა) და 5. სამოედურისაგან. ამ ოჯახს უჭირავს უზარ-
მაზარი ტერიტორია — მთელი ჩრდილო აზია და აღმოსავლეთი ევროპის დიდი
ნაწილი. მათ შორის არ არის ისეთი შვიდრო ნათესავეური კავშირი, როგორც
ინდოევროპული ოჯახის ჯგუფთა შორის.

1) თურქო-თათრული ჯგუფი შეიცავს შემდეგ ენებს: იაკუტურს, ბაშკი-
რულს, ყირგიზულს, თათრულს (ყირიმის, ყაზანის და ადერბეიჯანის), სარათულს
ოსმალურს და რამდენიმე სხვას; 2) უგრო-ფინური: სუომურს (ფინლიანდიის
ენის ასეთი სახელი აქვს), ესტონურს, ქარელურს, ლაპლანდურს, ვენგრულს (ანუ
მადიარულს), ოსტიაკურს, ბირიანულს, ხერემისულს და მორდოვეულს; 3) მონ-
გოლური ჯგუფი განიყოფება აღმოს. მონგოლურ და დასავლ. მონგოლურად:
პირველია ბურიატული, მეორე კალმიკური ენა; 4) ტუნგუზური ჯგუფი, რომ-
ელსაც შეადგენს მანჯურული, საკუთრად ტუნგუზური ენა და რამდენიმე სხვა.
ნაკლებადაა შესწავლული; 5) სამოედურზედაც იგივე ითქმის.

აზიის სხვა ენათა შორის დაეახებულა ჩინურს, რომელზედაც მდიდარი
შეწოდება არსებობს მეოცე საუკუნიდან ქრისტეს წინ. ენის სტრუქტურის მი-
ხედვით მას უკავშირებენ ანამურს, სიამურს, ბირმანულს და ტიბეტურს, თუმ-
ცა ბანტური ნათესაობა მათ შორის ჯერჯერობით გამორკვეული არ არის
სა ბანტური ენა გენალოგიურ კლასიფიკაციაში განცალკავებით სდგას; იგი-
ვე ითქმის აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ენებზე: უკაგიოთა, კორეაკთა, ჩუ-
ტანის დრავიდული ენები.

საქვასიის ენათა შორის განცალკევებით სდგას ქართულ ენათა ჯგუფი.
სამხრეთ აფრიკა უშირავს კაფრთა ენებს, რომელნიც შეადგენდენ ბანტუ-ს-
ოჯახს. იქსერივე ბუშმენების და პოტენტოტების ენები არც ბანტუს ენათესა-
ვების განეტიურად და არც ერთი მეოცეს.
მალაო-პოლინეზიურ ენათა ოჯახი გაშლილია დიდი ოკეანეს სივრცეზედ:
მალაურად ლამარაკობენ კუნძულ მალიაკაზე და ფილიპეს და ლანდონის
კუნძულებზე; მელანეზიურად ვიჯიზე და სხვა მახლობელ კუნძულებზე; პოლინე-
ზიურად ხალ ზელანდიაში, მადაგასკარზე და პოლინეზიაში.
ავსტრალიის ენათა შორის ცნობილია მეცნიერებაში მხოლოდ სამხრეთ ნა-
წილის ენები; მათ ენათესავება ენა პაპუა (ტომის სახელია).

ამერიკის მრავალ ენათა შორის ნათესაობა გამოჩვენებული არ არის. დასავლელ ადვნიშნაე აქვე, რომ უძველეს დროიდან დაგვიჩი მრავალ ენათა შორის ნათესაობა, რომელნიც მეცნიერებისათვის დღემდე ამოცანას წარმოადგენს. ასეთია აზიაში, ხეთური და ვანური წარწერების ენა და ევროპაში რუსეთი (იტალიაში) და ბასკთა (პირინეის მთებშია) ენა.

უნდა გვახსოვდეს, რომ განსაზღვრული ენა არ ახასიათებს რომელიმე რასას, ე.ი. ენათა კლასიფიკაცია არ გულისხმობს ანთროპოლოგიურს და არ უთავაზობს მას. ანთროპოლოგია ყოფს კაცობრიობას რასებად და ტომებად სოციალურის სხეულის აგებულების) თვალსაზრისით: ენა კი, როგორც კულტურის ერთი იარაღი, გადადის ერთი ხალხიდან მეორესთან იმისდა მიუხედავად — ენათესაობიანი ისინი ერთი მეორეს ანთროპოლოგიურად თუ არა: ეტრუსკებმა და რუმუნთა ენა და შვეთისეს ლათინური, თუმცა ისინი სულ სხვა რასის კლანდენი ანთროპოლოგიურად: რუსეთის საზღვრებში თინები სულ სხვა რასის წარმოდგენდენ, მაგრამ ენით და კულტურით იმათ გარუსებას ამან წინადადება ვერ ვაუწია.

ათა და ასიათასი წლის განმავლობაში სხვადასხვა რასის ხალხები ერთი სულს ხედებოდენ და ენას იცვლიდენ, ერთი და იმავე რასის სხვა და სხვა ნაწილს შეეძლო სრულიად სხვა წარმოშობის ენაზე ელაპარაკნათ. აგრედვე შეეძლო რასას რამდენჯერმე გამოეცვალა ენა იმისდა მიხედვით, თუ ვინ უაუდა შესაძლად, დამპყრობელი იყო ის თუ დამონებული და სხვა.

სეზნ დაეასახელეთ ენათა რამდენიმე ოჯახი, როგორც უკვე ვთქვით თითოეულ ოჯახს უნდა ყოლოდა წინაპარი — ანუ პრე-ენა. მეცნიერებაში ამ ბოლო დროს დაიხვა შემდეგი საკითხი: შეიძლება თუ არა მოიძებნო, საერთო რამდენიმე ოჯახი რომელსამე ოჯახ შორის (ანუ მათ პრე-ენათა შორის) მაგ. სემურსა და ინდო-ევროპულს შორის, ქამურსა და სემურს შორის და სხვა? უკვე თიისჰმის გადაჭრილად ცნობილია სემურისა და ქამურის ნათესაობა; სემური მეცნიერი დადებითად უპასუხებს სემურისა და ინდო-ევროპულის ნათესაობას საკითხზე.

ამ ისახება ყველა ენათა ნათესაობის ფართე პერსპექტივა. შესაძლებელია რამდენიმე ოჯახის ნათესაობა დამტკიცდეს, მაგრამ საყოველთაო ნათესაობას იპყის თვლით უნდა შევხედოთ ჯეროჯერობით: მეცნიერებს იზიდავს ყველა ენათა ერთი ენისაგან წარმოშობის შესაძლებლობა, რომელსაც შემდეგ ლექციაში განვიხილავთ ენათა მორფოლოგიურ კლასიფიკაციასთან ერთად.

ლექცია მეოთხე.

„უპარველესი“ ენის საკითხი, უნაშაო ენები, პრე ისტორიული ეპოქა, მეცნიერების დაბრკოლებანი, პირველყოფილი ხალხის ენობრივი განძის სიმკირე, ენათა სხვა და სხვა ადგილს წარმოშობა, დამხმარე სისტემები, ენის ფილოსოფიის საგანი, მორფოლოგიური კლასიფიკაცია ენათა, ენის მრავალგვარი მორფოლოგიური სტრუქტურა, ევოლიუციური თუ არა ენაში, ძირეული ენები, ავლუტინური ენები, პოლისტრუქტური ენები, ფლიქსიური ენები: სემური და ინდო-ევროპული, სემური — ფლიქსიური-ავლუტინურია, მორფოლ. და გენეალოგიური კლასიფიკაცია, მორფოლ. დასაფ. სისუსტე და მისი მიზეზი, ტანდენციური მოსაზრებანი, ლიტერ ტურა

ვთქვათ, რომ რაც ენებია დედაშიწის ზურგზე, ყველა ერთი ჩვენთვის უცნობი ენისაგან წარმოიშვა, რა გზით შეუძლია მეცნიერებას დაამტკიცოს ეს თეორია?

მას შეუძლია მხოლოდ აღდგენილ პრეენტათა (სემური პრე-ენტის, ინდ-
 რობული პრეენტის, ქამურის და სხ.) შედარებით იკვლიოს ეს საგანი, თუ კი მათ
 აღდგენი რამ საერთო ექნებათ, რომ შედარებაზე ლაპარაკი შესაძლებელი იქნება.
 ე. ი. მეცნიერებამ აქ იმავე მეთოდს უნდა მიმართოს, რომლის წყალობითაც
 მან ხსენებული პრეენტები აღადგინა. მაგრამ ნუ დავივიწყებთ თქმულიდან, რომ
 მრავალი ენა სრულიად მოისპო ძველ დროშივე და არავითარი ნაშთი არ დაგვი-
 ტოვა; მაგალითად, საბერძნეთის მწერლები ხშირად იხსენიებენ ენებს, რომელთაც
 შესახებ საბელის მეტი არაფერი ვიცით. რადგან ეს ასეა, ჩვენ გვაქვს უფლება
 ვიფიქროთ, რომ იმ დაღუპულმა ენამ მრავალი საიდუმლოება ჩაიტანა საფლავ-
 ში და მათ შორის შესაძლოა იმ „უპირველეს“ ენის საიდუმლოც. ამიტომ მე-
 ცნიერების შესაძლებელ დასკვნას მომავალში, რომ არსებობდა ერთად ერთი
 ენა, რომლისაგანაც ყველა სხვა წარმოიშვა, არ ექნება უეჭველი ძალა, რადგან
 მას არ შეუძლია შედარების საგნად გაებადა ყოველი ოდესმე არსებული ენა.
 მაშასადამე ჯერჯერობით მეცნიერება უნდა კმაყოფილდებოდეს მხოლოდ ცნო-
 ბილ ენათა შედარებით და მათი პრეენტის აღდგენით.

როდესაც ჩვენ რომელიმე პრეენტას აღვადგენთ ხოლმე, იქვე ვითვალისწი-
 ნებთ იმ ეპოქას, როცა ამ პრეენტაზე ლაპარაკობდა ესა თუ ის ხალხი; მაგალი-
 თად, თუ ვიცით ჩვენ ინდო-ევროპული პრეენტა, ვიცით აგრედვე ინდო-ევრო-
 პულ პრე-ხალხის ცხოვრების პირობები, და ისიც დაახლოვებით: ვთქვათ, ამდევ-
 ნივე ვიცით სემური პრე-ხალხის შესახებ: მაგრამ როდესაც ჩვენ პრე-ინდოევრო-
 პულ ენას ვადარებთ პრე-სემურსა, ე. ი. ვეძებთ უფრო შორეულ ეპოქას, ვიდრე
 თითოეული მათგანი, აქ სრულიად უძღურნი ვართ ეპოქის აღდგენაში, თუნდაც
 რომ მეცნიერებამ მონახოს სემურისა და ინდო-ევროპ. მრავალი საერთო სიტყვ-
 მის ძალი. ეს გარემოებაც წინ ეღობება „უპირველესი“ ენის აღდგენას, თუ კი
 ასეთი არსებობდა.

რაც უფრო შორეულ ეპოქაში გადავიტანთ შედარების ასპარეზს, მით
 ნაკლები სიმტკიცით შეგვეძლება კვლევა არა მხოლოდ იმიტომ, რომ იმ ეპო-
 ქის შესახებ ბუნდოვანი წარმოდგენა გვექნება, არამედ შემდეგი მოსაზრებითაც:
 საქმე ისაა, რომ რაც უფრო პირველყოფილია ენა და მახვედ მოლაპარაკე
 ხალხი, მით ნაკლებ მდიდარია ენაც; თუ თანამედროვე უსწავლელი მუშისათვის
 ყოველდღიურ ცხოვრებაში საკმარისია ასი, ორასი სიტყვა, ჩვენ ადვილად წარ-
 მოვიდგენთ, რომ პირველყოფილი ადამიანი ნაკლებითაც დაკმაყოფილდებოდა, რა-
 დგან მისი მოთხოვნები უფრო ვიწროდ იყო შემოფარგლული. გავიხსენოთ,
 რომ მწერლობით დაუმარგებელი ენა (პირველყოფილი ენები აუცილებლად ზე-
 პირი უნდა ყოფილიყო მხოლოდ) იშვიათის სისწრაფით იცვლება, თავისას კარ-
 გავს და სხვა ენის ელემენტები შემოაქვს და სხვა. მაშასადამე, მეცნიერებამ კი-
 დევ რომ შეამკიროს ხსენებულ პრეენტათა რიცხვი უფრო ძველ პრეენტათა აღ-
 დგენით და ბოლოს მხოლოდ ორი „პირველყოფილი“ ენა დარჩეს შესადარებ-
 ლად (რაც ძალიან საეჭვოა), იმ შემთხვევაშიაც საზღვარი შეიძლება დაედოს
 შედარებას, რადგან ეს ორი ენა თავის მკირე განას ან დაკარგავდენ და სხვი-
 სას ვადმოიღებდენ, ან იმდენათ შესცვლიდნენ, რომ მათი შედარება არავითარ
 ნაყოფს არ მოუტანდა მეცნიერებას.

მეტი უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ დედამიწის ზურგზე სხვა და სხვა
 ადგილას წარმოიშვა სხვა და სხვა ენები, ე. ი. ერთი კუთხის ადამიანმა შექმნა
 თავისი ენა სრულიად დამოუკიდებლად მეორე კუთხის ადამიანისაგან. არსები-
 თად ყოველი ქვეყნის ადამიანი ფსიქიურად და ფიზიკურად იმდენად გავს მეო-
 რე ქვეყნის ადამიანს, და აგრედვე მის გარემო პირობებშიც იმდენად ერთნაი.

აქ ყოველ ქვეყანაში, რომ ადამიანს უნდა შეექმნა ბოლოს და ბოლოს ენა.
მაგრამ მეორე მხრით, იმდენი განსხვავება მაინც არსებობს სხვა და სხვა ქვეყ-
ნის ადამიანთა და ამ ქვეყანათა ბუნებას შორის, რომ სხვადასხვა ნაირი ენა
შეიქმნა.

მართალია მეცნიერებას გაუჭირდება ამ დებულების დამტკიცებაც უკვე
სხვებზელი მიზეზების გამო, მაგრამ აქ მეტი შესაძლებლობა სჩანს.
ენათმეცნიერება განავრცობს ძიებას. ის ავროვებს მასალებს ცოცხალ
და მკვლარ ენათა შესახებ ეტნოგრაფიის, პრე-ისტორიული არქეოლოგიის და
სხვა მეცნიერების სისტემათა წყალობით, და ბოლოს თავისთავად შეიქმნება
ცხადი, თუ რომელ შესაძლებლობას მეტი საბუთი ექნება. ეხლა კი ენათმეცნიერ-
ების ფილოსოფიის მთავარ საგანს შეადგენს საკითხი, თუ როგორ წარმოიშვა
სახოვადოდ ადამიანის ბგერითი ენა.

ამ საკითხს მრავალმხრივ განვიხილავთ შემდეგ ლექციებში. ახლა განვი-
ხილავთ ენათა მორფოლოგიურ კლასიფიკაციას, რომელსაც აქ ვეხებები იმითომ
რომ მისი საშვალებით სურდათ ერთი მხრით მაინც ვაეშუქებინათ ენის წარმო-
შობის (უფრო სწორედ განვითარების) საკითხი

შემხვეული იყო, რომ სხვა და სხვა ენა თავისებურად გამოხატავს ადამიან-
ის აზრს, ე. ი. არსებობს ენათა მრავალგვარი მორფოლოგიური სტრუქტურა.
მიმართეს ბუნებისმეტყველებაში გაძლიერებულს და განმტკიცებულ ევოლიუ-
ციურ თეორიას და იჟიქრეს: თუ არსებობს ენის სხვა და სხვა სტრუქტურა,
უნდა არსებობდეს „მაღალი“ და „დაბალი“-ც; ერთი ენა მეტად განვითარებუ-
ლი უნდა იყოს, ვიდრე მეორე. ეგრედ წოდებული ფლექსიურ ენათა (უშეტესად
ინდოევროპული) ჯგუფი დასახეს „მაღალი“ სტრუქტურის მქონედ.
მორფოლოგიური სტრუქტურის მიხედვით წარმოიდგინეს ენის განვითარ-
ების სამი საფეხური (მეოთხე გარდაშავალი) და ამგვარად მრავალი ენა დაუ-
კავშირეს ერთი მეორეს. მოვახდინოთ კლასიფიკაცია და შემდეგ დავუკვირდეთ
მის ღირსება-ნაკლოვანებას.

მორფოლოგიური პრინციპის მიხედვით არსებობს ოთხი ტიპი ენათა, რომ-
ელნიც წარმოადგენენ განვითარების ოთხ საფეხურს: 1, ძირეული (ანუ ანა-
ლიტიური), 2, აგლუტინური, 3, პოლისინტეტური და 4, ფლექსიური.

ძირეულ ენებში ან არსებობს ფორმალური ელემენტები, არაა ბრუნვა,
არაა მიმოხრა. არის მხოლოდ ძირები (უშეტესად ერთმარცვლოვანი), რომელიც
არც იბრუნვის და არც მიმოიხერის. აზრი გამოიხატვის და იცვლება იმისდამი-
ხედვით, თუ რომელი ადგილი უჭირავს წინადადებაში ანა თუ იმ ძირს: მაგ.,
ქვეყნებარე უთუოდ პირველ ადგილას არის; დაშატება მუდამ შემასმენელს შემ-
დეგ ყოველ ბრუნვას თავისი განსაკუთრებული ადგილი აქვს ფრაზაში. არის
აგრედვე რამდენიმე მომხმარე ძირი, რომელიც ბრუნვის მაგივრობას სწევს. მო-
ვიყვან საილიუსტრაციოდ მაგალითს ჩინური ენიდან, რომელიც ტიპიურ ძირე-
ულ ენად ითვლება*): Zin haó li=კაცს უყვარს სარგებლობა.

კაცი სიყვარული სარგებელი
საკმარისია ამ ძირებს ადგილი გამოვუცვალოთ, რომ სხვაგვარი აზრი გა-
მოიხატოს:

haó li ci zin=მოყვარული სარგებლობისა კაცი.
ის

*), ზოგი მეცნიერი ძირეულ ენად თვლის ინდო-ჩინეთის ენებს: ანამურს, ბირ-
მანულს და სიამურს; აგრედვე ტიბეტურს.

ჩინურ ენაში ხუთასიოდე ძირი თუ იქნება; მაგრამ გარეგნულად ერთსა და
მეორეს ძირს ბევრნაირი მნიშვნელობა აქვს იმისდა მიხედვით, თუ როგორი ინ-
ტონაცია ან ხმის ამაღლება აქვს ძირს; მაგ. ძირი ma ნიშნავს: დედა-ქალს,
ტონს, კნაფს და ლანძღვას; პირველ შემთხვევაში არის ma (შალილი სწორი
ტონი), მეორეში ma (აღმაღალი ტონი), მესამეში ma (დაბალი სწორი ტონი),
მეოთხეში ma (ჩამავალი ტონი).

აგლუტინური ტიპის ენებს ეკუთვნის ურალო-ალტაური და ავრუდეო-
პონტიო და დრავიდული ენები. მათი მთავარი თვისება უკვე მათ საბელწოდ-
ებაშია გამოხატული: agglutivare ლათინურია და ნიშნავს „დაწებვას“, წებვა-ს,
შალილი ურობადური ელემენტები (მაგ. სუფიქსები) არ უერთდება სიტყვის
ძირთან ნაწილს ისე მჭიდროდ, როგორც ეს ინდოევროპულშია: თითქოს ისი-
ნი მიწებებულა ძირთან ხელოვნურად და არა ბუნებრივად თან შეზრდილი.
ფორმალურ ელემენტებს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვს და ხშირად ცალ-
ეუ იხმარება იმავე სახით, რომელიც მას ქონდა სიტყვასთან ერთად. ერთი
რომელიმე მნიშვნელობის ნიუანსი გამოიხატვის მუდამ ერთი და იმავე სუფიქ-
სით (მაგ. ადგილის აღნიშვნა გამოიხატვის სუფიქსით — da მხოლოდითა და მრავ-
ლობით რუსულში: ინდოევროპულში მეტი სხვადასხვაობაა ამ მხრივ). მაგალითს
მოვიყვანო ოსმალურიდან: Oda „ოთახი“, oda-da „ოთახში“ oda-lar „ოთახები“
oda-lar-da „ოთახებში“. (ამ შემთხვევაში ქართულშიაც აგლუტინაციასა აქვს ად-
გილი).

აგლუტინურ (ურალო-ალტაურ) ენათა მეორე თვისება მდგომარეობს ხმო-
ვანთა წარმოებაში, რომელსაც შეგვიძლია ვუწოდოთ ხმოვანთა ასიმილიაცია:
სუფიქსის ხმოვანი იმავე გვირგისაა, როგორისაც ძირში; მაგ. იგივე შრავლობი-
თი რუსების აღმნიშვნელი lar მიიღებს —ter ის სახეს, თუ ძირში e გვაქვს: oda-lar
მაგრამ za-ler „სახლები“; —mek აღნიშნავს საზოგადოდ განუსაზღვრელ კილოს:
zav-mek „შევფარება“, მაგრამ jaz-mek „წერა“.

პოლის-ნათურ (მრავალ გამაერთიანებელ) ენებს უწოდებენ ავრუდეო
განმასაბიერებელს. ამ ტიპს უჭირავს შუა ადგილი ძირეულ და აგლუტინურ ენა-
თა შორის. მთელი წინადადება „სახიერდება“ ერთ სიტყვაში, რომელშიც მთა-
ვარი ადგილი უნდა ეკუთვნის, ასეთი აგებულობის ენებს წარმოადგენენ მექსი-
კური და ჩრდილო-ამერიკის მრავალი ენა.

ფლექსიურ ტიპს წარმოადგენს ინდოევროპული და სემური ენები. უმთავ-
რეს მათი თვისება და ავრუდეო განსხვავება აგლუტინურისაგან იმაში მდგომარე-
ობს, რომ ფორმალური ელემენტები უფრო მჭიდროდ და თითქმის განუყოფ-
ლად დაკავშირებულია ძირითად ელემენტთან, ვიდრე აგლუტინური ტიპის ენებ-
ში. მაშასადამე, პრინციპიალური განსხვავება ფლექსიურსა და აგლუტინურ მო-
რის არ არსებობს. შოგი მჭიდროდ სემურ ენებს ფლექსიურ-აგლუტინურსაც კი
უწოდებს (ფორტუნატოვი).

სემურში ძირი გვხვდება სამი თანხმოვანის სახით (ძირის სამთან ხმოვანე-
ბა: q-t-ს „მკვლე“, k-t-ს „ქერი“, d-b-ს „ვლაპარაკობ“ (ინდოევროპულში ძირი
მრავალფეროვანია, ხშირად ერთი ხმოვანიდან გამოიხატება). შემდეგ სემურს
მასობრივად შინაგანი ფლექსია; ძირის თანხმოვანთა შუა ხმოვანთა ცვლილებას
იწვევს აზრის ცვლას; ერთი და იგივე მნიშვნელობის ნიუანსი გამოიხატვის ერ-
თი და იმავე ხმოვანით ვიღაც ძირში; არაბული qatala მან მოკლა“, kataba
„დასწერა“, dabara „ილაპარაკა“ (იხილეთ ამათი ძირები; თუ იგივე ძირი სხვა
ხმოვანებს იხმარს, მაგ. kutiba „მივიღებთ“, „ის მოიკლა“ Kutiba, dubira და სხვა.

ინდოევროპულ (წმინდა ფლექსიურ) ენათა ჯგუფის დახასიათებას აქ არ
შედიან. რადგან ერთი ინდო-ევროპ. ენა (რუსული) ჯერჯერობით ყველა
ფლექსიური მხოლოდ მის შესახებ რამდენიმე სიტყვას.

აღსანიშნავია ინდ.-ევრო. ენებში სამი ელემენტის რიგი. ჯერ ძირი (შესა-
ძებელია სიტყვაში მხოლოდ ერთი), მეორე სუფიქსი (შესაძლებელია რამდენი-
მეცამეტა დაბოლოება ისიც ერთი; სხვა თანამიმდევრობა შეუძლებელია:
რუს. „ორატოლეა“. სიტყვის შახვილი ისეთივე ფორმალური ელემენტია სი-
ტყვაში (ე. ი. ისე ცელის აზოს), როგორც რომელიმე დაბოლოება ბრუნ. ინ-
დ. ანა. ანა. საყურადღებოა აგრეთვე ეგრედ წოდებული ალტერნაცია (ხმო-
ვანთა ცვლა), რომელიც ოდნავ სემურ წინაგან ფლექსიის მოგვაგონებს *pacem*
paciam.

უნდა ვთქვათ, რომ ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაცია სრულიად არ
გვლისძობს მათ გენეტიურ ნათესაობს, მაგ. სემური და ინდოევროპული, მორფო-
ლოგიურად ფლექსიური ენებია, მაგრამ მათი ნათესაობა შეტად საუქვოა; ურა-
ლალტური და იამონური მორფოლოგიურად ავლენტინურია, მაგრამ მათი
გენეტიური კავშირი არაფის მოსვლია აზრად.

მორფოლოგიური კლასიფიკაციის თეორიით ხსენებული სამი (ან ოთხი)
ტიპი წარმოადგენს ენის განვითარების სამ (ან ოთხ) საოგურს, ე. ი. ჩინური
თორღლი ენა სდგას უდაბლეს საფეხურზე; აქედან დასკვნა: ყოველი უდაბლეს
საფეხურზე მდგომი ენა ძირეული უნდა იყოს და ძირი ერთმარცვლოვანობა უნდა
შესდგებოდეს. შემდეგი საფეხურები უნდა ყოფილიყო პოლისინტეტური, ავლუ-
ტინური და უმაღლესი—ფლექსიური, როცა სიტყვის სხედასხვა ელემენტები
ერთი მეორეს ეტყვიდ დაუკავშირდენ.

მაგრამ ეს თეორია სუსტობს არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ის მორფოლ.
კლასიფ. ვერ იტევს მთელი ქვეყნის ენებს, არამედ უმთავრესად იმიტომაც,
რომ მას არ ჰქონდა გათვალისწინებული ერთი მხრით ახალ ფლექსიურ ენათა
მადრეკილება ერთმარცვლოვანობისადმი და მეორე მხრით ძირეულ ენათა (მაგ.
ჩინურის) ყოფილი მრავალმარცვლოვანობა:

ჩინურში არის იმის ნიშნები, რომ ოდესღაც ის მრავალმარცვლოვანი ძი-
რებისაგან შესდგებოდა; მაშასადამე მისი ძირების ერთმარცვლოვანობა შედგება
მისი მრავალსაუკუნოებით განვითარებისა.

პირიქით, მაგალითად ინგლისურში (ფლექსურ ენაში) სიტყვები მოკლდე-
ბა და თანდათან ერთმარცვლოვანდება, აგრეთვე ისპობა ბრუნვების დაბოლოე-
ბა როგორც ინგლისურში, აგრეთვე ფრანგულში და გერმანულშიაც კი: ესე იგი
ფლექსიური ტიპი უახლოვდება ძირეულს, „უმადლეს“ საფეხურიდან ჩამოდის
„უდაბლესზე“. აშკარაა, რომ ტენდენციურმა მოსაზრებამ შესაფერი ნაყოფი
გამოიღო: ევროპის ენები დასახეს ენის განვითარების უმაღლეს ტიპად და ამ
საზომით შეეცადენ მრავალ-ჯერ რიგიანად შეუხსნავლელ-ენათა წესრიგში მო-
ყვანას. შართალია, ენათა მორფოლოგიური კლასიფიკაციამ საკმაო სარგებ-
ლობა მოუტანა მეცნიერებას და მოუტანს კიდევ; ვიდრე ყველა ენები რიგია-
ნად შეისწავლებოდეს, მაგრამ უკრიტიკოდ იმაზედ დანდობას შეუძლია ზიანიც მო-
იტანოს.

უფრო დაწვრილებით მსურველთ შეუძლიანთ გაეცნონ გენეალოგიური და
მორფოლოგიური კლასიფიკაციის საკითხებს შემდეგ მოთხებში:

1. Jink, Die Sprachstämme des Erdkreises, Spz. 1909.
2. Steintahl, charakteristik der Hauptsächlichsten Typen
des Zprachbaues, 1860

3. G. Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft 1876—1888
 4. Модестов, Введение и римскую историю, ч. II (ეროვნული)

შესახებ)

5. Buqge, Etruskisch und Armenisch, 1890.
 6. Möller, Indogermanisch und Semitisch. 1909.
 7. Вельдеке, Семитские языки и народы, в обработке А.

Крымского 1903—10

8. Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache, 1896 (ებება მცირე აზიის ძველ ენებს)
 9. Jensen, Hittiter und Armenier.
 10. Катанов, опыт изслѣдованія урянхойскаго языка... тюркского корня (Учен. записки Каз. Унив. 1903).
 11. Руднев, Материалы по говорам восточной Монголии (1911).

ლექცია მეხუთე.

ბგერათა წარმოების სირთულე. ბ-ანის და მ-ანის განსხვავება. ორგანოთა მოძრაობის აწესრიგების ცენტრალური წერეთა სისტემა. ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური პროცესი. მხურვაცია. მოჭარული (მოძრაობითი) და სენზორული (გრძნობითი) წერეთ სისტემა. ელემენტების მოძრაობის შეგროვება. ბროქა ს ცენტრი და მისი ბელტეფიითი ცენტრები ლაპარაკის დროს. გრაფიული ცენტრი სენზორული ცენტრები: ევრნიკის და დეფერინის ცენტრები; მათი დანიშნულება. დიდი ტვინის აკი. მარჯვენა და მარცხენა ნახევარი-სფერო. ენის ცენტრი მარცხენაშია, ჩანასახი-კი მარჯვენაშიც სურათის აღწერა. ბ-ვშის ენა. მნიშვნელობითი წარმოდგენა. აკუსტიური და ოპტიკი წარმოდგენის მასთან დაკავშირება. კითხვა; მისთვის ახალი ცენტრის შექმნა. მტკიცე და სუსტი ასოციაციები. აზრიანი და უაზრო ლაპარაკის, წერის და კითხვის პროცესები სქემატიურად. ასოციაციის დაზიანება პათოლოგიურ მოვლენათა მნიშვნელობა ენისთვის. აფაზია (ორნაირი), ამნეზია, აგრაფია და ალექსია. პროტურა სირთულე, აღმზრდელის სიფრთხილე. შეცნიერული ძეთოდის ძიება. ლიტერატურა.

ყოველი ბგერის წარმოება ფრიად რთული ფსიქო-ფიზიური მოვლენაა. ბგერათა ფიზიოლოგიას დაწერილებით შემდეგ ლექციებში განვიხილავთ; აქ-კი საჭიროა ეთქვას, რომ თითოეული ბგერა მოითხოვს მრავალ ორგანოთა და კუთხების თანამშრომლობას. უბრალო თანხმობის ბ-სათვის, მაგალითად, საჭიროა რამდენიმე ათასი კუთის მონაწილეობა: პირველ ყოვლისა უნდა შეიქმნეს ამოსუნთქვითი ჰაერის ტალღა, რომლისთვისაც საჭიროა ფილტვების, დიაფრაგმის და გვერდის ნეკნების მოქმედება (ბგერის წარმოებისათვის სუნთქვა განსხვავებულია უბრალო სუნთქვისაგან; ამიტომ მას ვუწოდებთ ფონაციურ სუნთქვას). უფრო ამოსუნთქვითი ჰაერი ბაგეებამდე მოახწევდეს, გზაში მას ხვდება დაჭიმული ხმის სიმები, რომლებსაც ეს ჰაერი ააქლერებს, ნაელერი ჰაერის ტალღა წაწვედება დახმულ ბაგეებს, რომელიც მას ოდნავ შეაჩერებს და სწრაფად გაივრდეს წოდებული რბილი სასა, რომელიც ჩვეულებრივად მოდუნებულია, ამ დროს ხმის უკანა კედელს მიებჯინება და ჰაერს ცხვირში არ უშვებს.

სათვის-კი იმავე ორგანოთა მოძრაობა შეორდება, მხოლოდ განსხვავება ისაა, რომ სასა არ ებჯინება კედელს და ამიტომ ჰაერი ცხვირის გზითაც გამოდის. ვინაა ყოველივე ამის მომწვესრიგებელი? ვინ იძლევა განკარგულებას, რომ ჰაერი აღმოხდეს, სიმები აელერდეს, ბაგეები დაიხშოს და გაიღოს, სასა კედელს შეეკრას (ბ-სათვის) ან არ მიეკრას (მ-სათვის)? აქ იწყება ფსიქიური მოძენტი-თუ ადამიანის სხეულში ნიუთიერებათა ცვლა, სისხლის მუშაობა, საკმლის შეთვისება და მუსკულურად მისი ვარდაქმნა არის ფიზიოლოგიური მოვლენა, — იმავე სხეულის და მათი შორის ენის ორგანოთა მოძრაობა არის ფსიქო-ფიზიოლოგიური.

როცა ხელს ვამოძრავებთ, ერთი მხრით ეს არის ფიზიური მოვლენა, რადგან ხელმა გარემოში აღგილი გამოიცვალა, მაგრამ მეორე მხრით ამ მოვლენას წინ უძღოდა ფსიქიური აღძვრა, რომლის შედეგაც გარეგნული მოძრაობა იყო: ხელს ყავს „მბრძანებელი“ ტვინის განსაზღვრულ ცენტრში, რომელიც განაგებს მის მოქმედებას. ასეთივე ხელმძღვანელი ყავს ტვინის ცენტრში ფილტვებს, ხმის სიმებს, სასას, ენას და ბაგეებს. ამ ორგანოთა და ხელის ან თეხის მოძრაობის შორის არაფითარი არსებითი განსხვავება არ არის.

ვთქვათ, ცენტრში განზრახულია ბაგეთა დაბჭვა (მაგ. ბ-სათვის), ან ხელის თითების მომზადება საწერად: ეს განზრახვა ელვის სისწრაფით, გადაეცემა მოტორული (მოძრაობითი) ნერვების საშუალებით ბაგეთა ან თითების კუთებს, რომელნიც ამოძრავდებიან საჭიროებისდა გვაოად. ამ განზრახვის გადაცემას ვუწოდებთ ინერვაციას. თუ შემთხვევით მოძრაობის გამგე ცენტრი ან მოძრაობის ნერვი დაზიანებულია, ინერვაცია არ ხდება, მაშასადამე მოძრაობაც შეუძლებელია. მოძრაობის ცენტრებს განსაზღვრული აღგილი აქვს შიგნითი ტვინში. მხოლოდ უნდა ვიცოდეთ, რომ სასის მოძრაობას განაგებს ერთი ცენტრი, ხელისას მეორე, ბაგეთა შესამე და სხვა.

მოძრაობით ნერვებს გარდა არსებობს აგრედვე ორგანოთა მოძრაობის შემგრძნებელი ნერვები. როცა ჩვენი განზრახვა ფიზიურ სფეროში გადავიდა, ე. ი. ხელი ან ბაგე გავანძრიეთ, ჩვენვე ვიგრძენით ამ ორგანოთა მოძრაობა; ვთქვათ, ხელი სწრაფად ერთი აღგილიდან მეორეზე გადავიტანე: მე შევიგრძენ სისწრაფე და მანძილი: თუ შორს გადაედე, შევიგრძნობ დიდ მანძილს, თუ არა ნაკლებს. როცა ბაგეები ბ-ს ამბობს, მე შევიგრძნობ ბაგეთა მჭიდროდ დაბჭვას, გაღებას; თუ სწრაფად დაეხშავ, ან გავაღებ, მე შევიგრძნობ სისწრაფეს და სხვა.

მაშასადამე, ჩვენ გვაქვს ჩვენივე ორგანოთა კუთების მოძრაობის შეგრძნება (ощущение), ე. ი. მოტორულ ნერვთა სისტემას გარდა გვაქვს გრძნობითი, სენზორული ნერვთა სისტემა, რომელთა საშუალებით მოძრაობის ფიზიური, გარეთი ფაქტი შიგნი შეგვაქვს.

თუ მოტორულის დანიშნულებაა შიგნიდან (განზრახვა) გარედ გამოიტანოს (მოძრაობა მოახდინოს), სენზორულის პირიქით მას გარედან კუთების მოქმედება (ან მათი შეგრძნები) შიგნი შეაქვს.

ადამიანის ტვინში არსებობს განსაზღვრულ აღგილს ლაპარაკის მოტორული ცენტრი, ე. ი. ისეთი ცენტრი, რომელიც ამოძრავებს ყოველ ენის ორგანოს (სასუნთქს), სიმებს, სასას, ენას და სხვას. მაგრამ თითოეულ ამ ორგანოს თავისი საკუთარი მოტორული ცენტრიც აქვს. ხოლო ყველა ისინი ლაპარაკის დროს ემორჩილებიან იმ მთავარ მოტორულ ცენტრს, რომელსაც ეწოდება ბროკის ცენტრი. უბრალო სუნთქვის დროს, სასუნთქი ორგანო მხოლოდ თავის საკუთარ ცენტრს ემორჩილება; ენაც და სასაც, ქამის დროს რომ მოძრაობენ, აგრედვე თავის საკუთარ ცენტრს ემორჩილებიან. მაგრამ ფონაციისათვის (ბგე-

რომი ამოსუნთქვისათვის) სასუნთქი შთავარი მოტორული ცენტრისაგან იღებს განკარგულებას; აგრძელებს ხასაც და ყველა ორგანო ლაპარაკის დროს უთუოდ შთავარი ცენტრის ბრძანებას ასრულებს.

როგორც უკვე ვთქვი, ბროკის ცენტრი (შთავარი მოტ. ცენტრი) სუნთქვით ნერვების საშვალებით მიიღებს და ინახავს ჩვენზე ყუთების მოძრაობის შეგონებას. მაშასადამე, ბროკის ცენტრის დანიშნულება ორგანო ყოფილა: მოძრაობის წარმოება უფრო სწორედ განზრახვის კუთვამლი შიტანა) და მოძრაობის შეგონების შენახვა ანუ დამახსოვრება. ბროკის ცენტრი მოგვიგონებს სადგურს, საიდანაც ერთ ლიანდაგს გააქვს რამ და მეორე ლიანდაგს შემოაქვს.

მეორე ამგვარად ცენტრი (მოტორული) აქვს ტვინში ადამიანს, თუ მან წერა იცის: მას განზრახვა გამოაქვს მოტორული ნერვებით თითების კუთვამლი და შეაქვს უკან იმავე თითების მოძრაობის შეგონება. სენზორული ნერვებით. ამ ცენტრს გრაფიული (მოტორ.) ცენტრი ეწოდება.

მაგრამ ადამიანს აქვს ისეთი ცენტრიც, რომლის დანიშნულება მხოლოდ შეტანაში გამოიხატება: მაშასადამე ის მხოლოდ სენზორული ცენტრია. ეს არის სმენითი შთაბეჭდილების მიმღები და შემნახავი ცენტრი. გავიგონებთ ჩვენ სიტყვას თუ სიმღერას ან რაიმე ხმაურობას, იმის მიმღები სმენითი ცენტრია: მაგრამ შესანიშნავი ის არის, რომ მთელ ამ ცენტრის მიდამოში სიტყვას თავისი საკუთარი პუნქტი აქვს, რომელსაც ვერნიკე-ს ცენტრი ეწოდება; შესაძლებელია ბევრი ან სიმღერა საერთო სმენით ცენტრში შევიდეს, მაგრამ ვერნიკეს ცენტრს არ მოხედეს. მაშინ სიტყვა (გარკვევითაც ნათქვამი) კარგად გვესმის, მაგრამ ვერ გავიგია.

შესაძლებელია აგრძელებს სმენითი ცენტრი საერთოდ რივიანად ბუზობდეს, მაგრამ ვერნიკეს ცენტრი დახიანებული იყოს: სიმღერა ან სხვა რამ გვესმოდეს და ლაპარაკისათვის (ცოტად თუ ბევრად) ყრუ ვიქოთ. ამ გვარად მეორე ცენტრს მოეპოვება ადამიანს, თუ მან კითხვა ი ის. ეწოდება ოპტიური ცენტრი. ესაც სენზორულია, რადგან მისი დანიშნულება მხოლოდ გარედან მიღებაში გამოიხატება. ჩვენ ვხედავთ რასმე; ეს ნიშნავს მას, რომ გარეთი შთაბეჭდილება შევიდა ოპტიურ ცენტრში საერთოდ; მაგრამ თუ ჩვენ დაწერილ სიტყვას შევხედავთ (და გავიგებთ), მაშინ მოქმედობს მხოლოდ ერთი პუნქტი საერთო ოპტიური ცენტრის მიდამოში; ამ პუნქტს ეწოდება დევერინის ცენტრი.

ჩვენ შეგვიძლია ჩინებულად ვიხედებოდეთ, მაგრამ დაწერილს შევხედოთ და ვერ წავიკითხოთ: ეს იმიტომ, რომ ან არ გვეჩონია დევერინის ცენტრი (თუ კითხვა არ გვისწავლია) ან და გვეჩონია, მაგრამ დახიანებულია. ამ შემთხვევაში ნაწერი ჩვენთვის უაზრო ხაზებს წარმოადგენს.

მაშასადამე ადამიანს ლაპარაკისა და წერა-კითხვისათვის აქვს ოთხი ცენტრი: ორი მოტორული (ბროკისი და გრაფიული) და ორიც სენზორული (ვერნიკისა და დევერინის). მოტორულ ცენტრებს ორნაირი დანიშნულება აქვს: 1) ინერვაცია ბგერისათვის და 2) ორგანოთა კუთების შეგონება და შენახვა; სენზორულს კი მხოლოდ ერთი: შთაბეჭდილების მიღება და მათი შენახვა (დამახსოვრება). თუ სენზორული ცენტრებიც (სმენითი და ოპტიური) მოინდომებენ შეგონებას გარედან ე. ი. მათთვის უსწვეულო გზით მოქმედებას, ეს იქნება პალეოცენზორული სმენითი ან ოპტიური (გავიგონებთ ან შევხედავთ იმას, რაც არ არის ნათქვამი).

ნორმალური ადამიანის ტვინში არსებობს ამ ცენტრთა მრავალგვარი ასოციაცია, რომლის გასათვალისწინებლად საჭიროა ვიცოდეთ ცოტა რამ ტვინის შესახებ.

ნორმალური ადამიანის ტვინში არსებობს ამ ცენტრთა მრავალგვარი ასოციაცია, რომლის გასათვალისწინებლად საჭიროა ვიცოდეთ ცოტა რამ ტვინის შესახებ.

გარდა წოდებული „დიდი ტვინის“ აქი (ანუ კანი) წარმოადგენს ადამიანის შეგნებულ ფსიქიური მოქმედების ცენტრს, რომელშიაც შედის მრავალი მკობრობითი ნეოკი და შეაქვს შეგონებები; აგრედვე აქედან იწყება ნებოთი მობრობის იმპულსები. ჩვენი ფსიქიური მოქმედება არის აგრედვე ფიზიოლოგიური პროცესი, რადგან ყოველ ფიზიოლოგიურ აქტის თან სდევს მობრობითი ფსიქიური პროცესი, როცა შეგონების ფსიქოფიზიოლოგიური მოძენტი თავდება, ჩვეულებში გვოჩება ერთნაირი მიდრეკილება ან ჩვეულება იმავე პროცესისადმი; მეორედ ის უფრო ადვილად ხდება. ამ ფაქტს ვუწოდებთ მებსიერებას. ტვინის აქში (კანში) შენიშნულია განსაზღვრული ცენტრები, რომელთაც განსაზღვრული დანიშნულება აქვს. უკვე მოვახსენეთ, რომ მავ. ტვინში მობრობის ცენტრის დახიანება ნიშნავს დაბრძანებას, თუმცა გარედან თვალი შესაძლებელია უწინდელად დარჩეს.

მათელი ტვინის სფერო განიყოფება ორ ნახევარ-სფეროთ: მარჯვენა და მარცხენა ნახევარ-სფერო, ნორმალური ადამიანის სხეულის მარჯვენა ნაწილს (მავ. მარჯვენა ხელს) განაგებს ტვინის მარცხენა ნახ. სფერო; მარცხენას კი მარჯვენა. ცაკიას ანორმალობა იმაში მდგომარეობს, რომ ხელის მობრობის ცენტრი მარჯვენა ნახევარ სფეროში აქვს მეტად განუითარებული.

ენის ცენტრიც მარცხენა ნახ. სფეროშია უმთავრესად, თუმცა ჩანასახი აღბად მარჯვენაშიც არის: ცნობილია, რომ თუ ენის ცენტრი მარცხენაში (ხსენებულ ბროკის ცენტრი) მოიშალა, ზოგიერთ შემთხვევაში მისი თანაბარი ცენტრი მარჯვენაში იღებს თავისთავზე მის ფუნქციას, მის მაგიერობას სწევს; აგრედვე ზოგიერთ ცაკიას ენის ცენტრი მარჯვენა ნახ.-სფეროში აღმოაჩნდა. ამ შემთხვევაში ხვენ გვეჩნება სახეში მხოლოდ მარცხენა ნახ.-სფერო, ე. ი. ნორმალური ადამიანის ენის პროცესის პირობები.

სურათზე (იხ. სურ. I) სხანს ტვინის ნახევარი ნსფერო. მახზედ აღნიშნულია მხოლოდ ის, რაც გამოგვადგება ლამარაკისა, სშეისა და წერაკითხვის განსახილველად. ხვეიდან ქვევით: პირველი შუბლის ხვეული, მეორე და მესამე; შემდეგ: პირველი საფეთქლის ხვეული, მეორე და მესამე. როლანდის ორნატს ქვევით აღნიშნულია კვთის შედა ხვეული, როლანდის ორნატის ახლო არის ხვეული, ციფრებით დანიშნული.

ლამარაკის ცენტრი (ჩაჩვენებია სურათზე ბრ. — ბროკია) სძევს შუბლის მესამე ხვეულის უკანა ნაწილში, წერის ცენტრი (გრაფ.—გრაფიული) შუბლის პირველი ხვეულის ბიდაპოში; თუ წერს ცენტრი ვითარდება მარჯვენა ნახ.-სფეროში, მაშინ ჩვენ ესწერთ მარცხენა ხელით.

საერთო სწენის ცენტრი იჭერს საფეთქლის პირველი და მეორე ხვეულის შიდაპოს; მავრამ სიტყვის — კუსტიურ ცენტრს (განსხვავება უკვე ხვეით ავლნიშნე უჭირავს შუა ადგილი საერთო სწენით ცენტრში სურათზე ვერ.—ვერნიკე-აგრედვე კითხვის ოპტიურ ცენტრს (დეფ.—დეფერონი) უჭირავს საერთო მხედველობის ცენტრის შუა ადგილი.

ორკანონთა მობრობის (სუნთქვის, სასის. ყელის, ენის, ხელის, თითების და სხვ.) ცენტრები აღნიშნულია ციფრებით 1—14-მდი ეს მეორე ხარისხოვანი ცენტრები ემორჩილება ლამარაკისა და წერის მობრობულ ცენტრებს (ბრ. და გრაფ. I. როგორც უფროსი, აგრედვე უმცროსი ცენტრების დანიშნულების შესახებ უკვე აღქედ რამოდენამე სიტყვა; საილუსტრაციოდ მოვიყვან მაგალით-ბავშის ენის განუითარებდან. იქვე დაუინახავთ სხვადასხვაგვარ ასოციაციებს. მაშის ვახვენეთ ხარი და ვთქვიან სიტყვა „ხარი“ მან მიიღო ორა შთას შექმნილება: ერთი თვით სწენის შეხედვით (საერთო ოპტიურ ცენტრში) მეორე

ხაზელის ვაგონებით. ენისთვის პირდაპირი მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ მეორეს, როგორც საგნის სიმბოლო. ჩვენ რომ ჩარის წერილის შთაბეჭდილება მივიღებთ და ვაგონისთვის, ამასაც არ ექნებოდა პირდაპირი მნიშვნელობა ენისათვის, რადგან ის წერილი მოხვედბოდა საერთო აკუსტიურ ცენტრში და არა სიტყვის სპეციალურ ცენტრში (ვერნ) ისე, როგორც ჩარის შეხედვა მოხვდა საერთო აკუსტიურ ცენტრში და არა სპეციალურ დეცერინის ცენტრში. მაშასადამე, ვაგონის სინამდვილის (ამ შემთხვევაში ჩარის, როგორც საგნის) შეძენება და სიტყვის (ამ შემთხვევაში სიტყვა "ჩარის") შეთვისება სხვა და სხვა პროცესის შედეგია. ჩვენ ვიკვლევთ მხოლოდ სიტყვის პროცესს რომელიც იწყება სმენის ვერნიკეს ცენტრიდან. ბავშვა პირველად ამ ცენტრით მიიღო "ჩარი", რომელიც მისი ტინის საკუთრებად გახდა, ამ მომენტიდან ბავში იწყებს ცდას ეს აკუსტიური შთაბეჭდილება "ჩარი" გარედ გამოიტანოს იმავე საშუალებით, რომლითაც ამას უფროსები სჩადიან, ე. ი. ენის ორგანოების საშუალებით, პირველი მისი ცდა უნაყოფო იქნება, ის ვერ იტყვის სწორედ "ჩარი", რადგან მას არა აქვს შესწავლილი თავისი ენის ორგანოების მოქმედება; მაგრამ შეცდომას უფროსები უსწორობენ. ბავში ხედავს, რომ თავის ნათქვამი სიტყვისაგან (- ჩარის, სახელისაგან) სხვა შთაბეჭდილებას იღებს თვითონ, ეიდრე როცა სხვა იტყვის იმავე სიტყვას. ბავში შეუგნებლად ესწრაფვის შეასწოროს ეს უთანასწორობა და ისევ უფროსებს, აეარჯიშებს სათქმელ ორგანოებს და იმახსოვებს თავისი კუთვების მოძრაობას. ბოლოს ერთხელ მან სიტყვა სწორედ "ჩარი", რომლის გამეორება შეუძლია მას მხოლოდ იმიტომ, რომ მან დაიმახსოვა ორგანოების მოძრაობა, ე. ი. მას აქვს ამ სიტყვისთვის საჭირო ორგანოთა მოძრაობის წარმოდგენა, მაშასადამე, ბავშს აქვს უკვე "ჩარი"-ს ორი წარმოდგენა: აკუსტიურ-ვერნიკეს ცენტრში და მოძრაობითი, მოტორული ბროკას ცენტრში. ეს ორი წარმოდგენა თვითონ ბავშვა დააკავშირა თავის შეგნებაში: ვერნ. ბრ. როცა ბავშს უნდა სთქვას "ჩარი", პირველად აღიძვრის მასში ვერნ. ცენტრის "ჩარი" და შემდეგ მისგანვე შექნილი გზით (ასოციაციით) ვერნიკეს "ჩარი" აღძრავს, ბროკას ცენტრის "ჩარი"-ს, ესე იგი აკუსტიური წარმოდგენა აღძრავს იმავე საგნის მოძრაობით წარმოდგენას. მოძრაობითი წარმოდგენა კი აღძრავს ენის მოტორულ ცენტრებს, ორგანოებს (სუნთქვას, სიმებს, საჩას, ენას და სხვ.) და ითქმება "ჩარი". სტრუქტურად გამოვსატავთ ამგვარად: «ვერ. ბრ.» ენ. ორგ. მაგრამ ბავშს აქვს აგრედვე ჩარის წარმოდგენა, როგორც საგნის (საგნობრივი წარმოდგენა). შეხედვით, შეხებით, წერილით და სხვა. ამას ვუწოდებთ მნიშვნელობითი წარმოდგენას. (იხ. ლექცია I) რომელიც სულ სხვა გზით არის შემდგარი, ეიდრე სიტყვიერი წარმოდგენა; პირველი შესდვა საერთო სენზორული ცენტრების საშუალებით, მეორე-კი სპეციალური სიტყვის ცენტრების საშუალებით ყოველ შემთხვევაში ბავშს აქვს სიტყვიერ წარმოდგენის გარდა მნიშვნელობითი წარმოდგენა (სურათზე მნ. წ., ის. სურ. II). აი ამ წარმოდგენას აქვს ის მნიშვნელობა, რომ თუ მას არ დაუკავშირდა ზემო ხსენებული ორი წარმოდგენა აკუსტიური (ვერნ.) და მოტორული (ბრ.), ლაპარაკი უაზრო იქნება, შეგვიძლია ბავშს დავასწავლოთ უცხო სიტყვა, რომლის მნიშვნელობითი წარმოდგენა მას არა აქვს, ბავში გაიძეორობს ამ სიტყვას, მაგრამ უაზროთ. მაშასადამე სჩქვას ვერ. ბრ. ენ. ორგ. უნდა შეუერთდეს ასოციაციით მნიშვნ. წარმ. მნ. წარმ. ვ. ბრ. ორგ. მოძრ.; მხოლოდ ასეთი პროცესი შეიძლება იყოს აზრობა.

ბავში ცოტა წამოიზარდა. მას აჩვენეთ პირველად დაწერილი სიტყვა "ჩარი". მისთვის ეს უბრალო, ხაზებია, რადგან მას ეს დაწერილი "ჩარი" საერთო

ვერს (36. წარმ. ივ. ი. ხმამაღლა კითხვა). შეწყვეტილი ასსოციაციის მაგივრად აღდგა სხვა გზა ხაში ასსოცია-ციით (მეტი).

დღი მნიშვნელობა აქვს ენისათვის პათოლოგიურ (ავადმყოფურ). მოვლენათა შესწავლის უკუა ხსენებული დასკვნა ემყარება უმეტეს ნაწილად პათოლოგიურ მოვლენათა დაკვირვებაზე, თავისთავად ცხადია, რომ თუ ბავშვები არა ვაქვს, ხ-ს ვერ ვიტყვით, თუ ენა ამოგვჭრეს და და ბევრ სხვას ვერ ვიტყვით და სხვა; ცხადია აგრედვე, რომ, თუ ტვიზში დაზიანდა თითქმის სავსეთათი მოტრული ცენტრი, ვეღარ დავსწერთ და სხვა; მაგრამ ხშირად ბავშვსაც ვანძრევთ, ენასაც, ხელსაც; ეხედავთ კიდევაც ყველაფერს და გვესმის ყოველივე. მაგრამ დაპარაკს, წერას და კითხვას ვერ ვახეხვით. მიზეზი ენის შთავაზი პათოლოგიური და სენზორული ხერვთა და ცენტრთა დაზიანებაშია.

როცა ავადმყოფს ესმის და გაიგებს დაპარაკს (ვერს.), კითხულობს (დეფ.) სწერს (გრაფ.), მაგრამ ვერ დაპარაკობს, ცხადია, რომ მას შუიონზე ცენტრთა დაზიანება (მოთ.) ე. ი. მას აღარ აქვს თავის ორგანოთა მოძრაობის წარმოადგენა. ეს ავადმყოფი მუნჯია (ატაკტიური აფაზია). არის მეორე გვარი, სიუნჯე-როცა ავადმყოფს დაუზიანდა ვერნიკეს ცენტრი; მას ესმის და გაიგებს, ამფარებს კიდევ თქვენს ნათქვამს, მაგრამ თავისი აზრის გამოთქმა, ხშირად სიტყვით არ შეუძლია; ცხადია, მას აღარ აკონდება სიტყვების სმენითი წარმოადგენები (ამნესტიური აფაზია).

თუ ერთოდნად არის დაზიანებული ვერნიკე, მაშინ ავადმყოფი აღმადგინდება, მხსიარების სისუსტე (შეკადლოა დაღლილობისაგანაც; ღამისათვის კიდევ უფრო ხშირად (ახუნჯია).

თუ დაზიანდა გრაფიული ცენტრი, ვეღარ ვწერთ (ავრაფიის); ცენტრის დაზიანება იწვევს ალექსიას; ჩვენ ეხედავთ ნაწერს, მაგრამ ვერაღარ უკნოთ ხაჯდაბნი გეყოფია.

აუწიელთა მრავალგვარ პროცესთა სიბოთლე. ცხადია, თუ წარმოადგენს სიბოთლე გვმართებს ბავშვის აღზრდის დროს პატარაობიდანვე. ამიტომ ამგვარ მართის პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს აღმზრდელ მასწავლებელთათვის. ამ მართის უნდა იყოს რამყარებული უცხო ენათა და მართლ წერის შეცნაობის მართლით სწავლება. დღემდე მეთოდოვანი გამყდებული სისტემა მოსწავლეს უნდა ყოფოდ აკრავინებს დროს და ენურჯიას. მ-ცრიერული მეთოდების საშუალებით უნდა მსამლებულია ნაკლებ დროს და ნაკლები ენურჯიით მეტი ნაკოდვი შევილოთ-მეტიერება განაგრძობს გადაც მის ვაადვილებიან ტუბნას და აღბად ხვენ მოწმე-ვინებით ახალ აღმზრ ნათა ამ დარგში.

ლი ბ ე რ ა ბ ი შ რ ა ბ

1. Bernheim, De l'aphasie motrice 1900.
2. Monakow, Gehirnpathologie 1897
3. А. Погодин, Внутренняя рѣчь и ея разстройства Журн. М. Н. Пр. 1906 ноябрь.
4. Аствацатуров, Клиническія и эксперимент. психологич. изслѣдованія рѣчевой функціи 1908.
5. Осокин, К патологін, разстройств. рѣчи, казан. Мед. Журн. 1910.

F 98 466

3